

IV

BORBENE AKCIJE I OTPOR OMLADINE U OKUPIRANOM ZAGREBU

TITO O ZAGREBU - GRADU HEROJU

»Zagreb, grad — heroj, skupo je plaćao slobodu i podnio je velike žrtve. Po zatvorima i logorima, na ulicama grada i u partizanskim jedinicama širom Jugoslavije, ginuli su njegovi najbolji sinovi. Više od 50.000 građana Zagreba, što je predstavljalo više od jedne četvrtine njegovog stanovništva, učestvovalo je u narodnooslobodilačkom pokretu. Dvadeset hiljada ih je poginulo. Od toga gotovo polovina kao aktivni borci, među kojima više d 4.000 članova Partije i SKOJ-a.«

Izvod iz govora predsjednika Tita u povodu predaje Ordena narodnog heroja gradu Zagrebu. »Borba«, 17. lipnja 1975.

OMLADINA ZAGREBA U BORBI

UVOD U PREGLED AKCIJA

Titov koncept oružane borbe, kao i njene primjene u okupiranim gradovima, predstavlja dio cjeline opće strategije i taktike narodnooslobodilačke borbe. Drug Tito i KPJ, koristeći borbena iskustva u sukobima s klasnim neprijateljem u bivšoj Jugoslaviji, namjenjuju posebno mjesto i ulogu anti-fašističkim snagama u okupiranim gradovima u toku narodnooslobodilačke borbe.

U gradu Zagrebu okupatori i ustaše koncentrirali su jake vojne i policijske snage, s veoma razgranatom mrežom specijalnih policijskih i obavještajnih službi. U takvim uvjetima fašističke okupacije i domaćih izdajnika te ogromnog policijskog represivnog aparata u gradu, oblici borbe, različite akcije i oružani otpor prilagođavali su se realno mogućem načinu borbe, vodeći računa da se goloruki borci ne izlažu suvišnim žrtvama.

RAZGARANJE BORBE

Komunistička partija i SKOJ imali su u gradu izvanredno velik utjecaj na radnike, srednjoškolce, studente i demokratski raspoloženu inteligenciju. Tu široku osnovu antifašističkog raspoloženja omladine i ostalih građana trebalo je organizirano uključiti u narodnooslobodilački pokret, kako bi Zagreb zaista postao poprište uspješne oružane borbe i otpora.

Koristeći ilegalne metode borbe, partijske i skojevske organizacije nakon napada Njemačke na SSSR (22. lipnja 1941) i širenja ustanka u pojedinim krajevima, intenziviraju svoj rad organizirajući borbene udarne grupe za izvođenje oružanih akcija, sabotaža, diverzija i druge aktivnosti kojima je cilj slabljenje fašističkih snaga i jačanje svestranog otpora u gradu.

Razgaranju borbe i otpora neprijatelju pridonijela je i činjenica što se u Zagrebu nalazilo partijsko i vojno rukovodstvo CK KPJ sve do odlaska druga Tita u Beograd nakon majske savjetovanja 1941. godine.

Usprkos hapšenjima i teroru okupatora i domaćih izdajica ustaša, pod vrlo teškim ilegalnim uvjetima u Zagrebu djeluje rukovodstvo CK KPH koje direktno pomaže partijskim i skojevskim organizacijama u borbi protiv neprijatelja.

Opseg akcija i oružane borbe u okupiranom gradu nije tekao ravnomjerno, a tokom narodnooslobodilačke borbe mijenja se i taktika djelovanja u

ilegalnim uvjetima. Uslijed provala, hapšenja i likvidacije mnogih članova Partije, SKOJ-a te antifašističke omladine dolazi i do povremenih prekida akcija, da bi se nakon kraćeg zastoja i otpor i oružana borba još žešće nastavili.

Od početka okupacije zemlje pa do jeseni 1943. godine u ilegalnim akcijama, oružanim napadima, sabotazama i diverzijama uglavnom sudjeluju članovi Partije i SKOJ-a iz samog Zagreba — pretežno mladi radnici, srednjoškolci i studenti. Od kraja 1943. godine pa do oslobođenja grada pojačane su oružane akcije i diverzije upadima u grad dobro organiziranih diverzantskih grupa i dijelova partizanskih odreda iz okolice Zagreba. Oružane akcije, diverzije, prepadi i različiti drugi oblici borbe i otpora izvode se u najužoj povezanosti s Mjesnim i rajonskim komitetima Partije i SKOJ-a i drugim antifašističkim organizacijama.

OBLICI OTPORA

U ilegalnim uvjetima okupiranog grada te su se aktivnosti odvijale u najraznovrsnijim oblicima, kao što su:

- dijeljenje letaka i ispisivanje parola;
- uništavanje neprijateljskog propagandnog materijala;
- bojkotiranje neprijateljskih manifestacija;
- oružani napadi na ustaške jedinice i neprijateljske vojnike;
- likvidacija policijskih agenata, doušnika i drugih pojedinaca koji su se istakli svojim zločinima;
- paljenje skladišta goriva i neprijateljske opreme;
- uništavanje strateških objekata, kao što su PTT centrala i si.;
- provođenje sabotaza u željezničkim radionicama, na lokomotivama i pruzi, u tvornicama, na radio-stanicama, rezanje telefonskih žica i dr.

Da bi se te akcije mogle uspješno izvršavati, Partija i SKOJ su organizirali niz aktivnosti, među kojima:

- izrada zapaljivih smjesa i dijelova ručnih bombi;
- nabava oružja, municije, eksploziva i druge vojne opreme;
- prikupljanje sanitetskog materijala i lijekova za potrebe partizanskih bolnica i jedinica;
- pronalaženje stanova za prihvat ilegalaca i uspostavljanje kanala za odlazak u partizane;
- organiziranje partijske i skojevske tehnike u kojima su se štampali i umnažali propagandni materijali, osobni dokumenti, bonovi za opskrbu živežnim namirnicama i drugo.

Skojevci i antifašistička omladina, zajedno s članovima Partije, i pored nepovoljnih odnosa snaga u okupiranom gradu, svojim organiziranim radom, borbenim entuzijazmom, osobnom inicijativom i dosjetljivošću neprestano nanose udarce neprijatelju unoseći u njegove redove zabunu, strah i paniku, nagrizajući njegov ratni potencijal i moral.

U pregledu koji slijedi mnoge su od tih akcija opisane prema zapisima i sjećanju neposrednih učesnika, sačuvanoj partijskoj arhivi te neprijateljskim dokumentima i štampi.

Stjepan Blažeković

ILEGALNE AKCIJE I ORUŽANI OTPOR

PREGLED ANTIFAŠISTIČKE BORBE OMLADINE U OKUPIRANOM ZAGREBU¹

Provoditi akcije, sabotaze i diverzije nije bio ni lak ni jednostavan posao. Najmanje u Zagrebu koji kontroliraju tisuće neprijateljskih vojnika, policajaca i ustakših doušnika. Neprijatelja je trebalo tući, ali trebalo je i sačuvati kadrove. Rat je tek počeo. Njegov kraj bio je još jako daleko. Bez prokušanih boraca i uvjerenih idealista ne bi bilo uspjeha. Nije to bila tajna rii za koga.

Kako uništiti neprijatelja, kako sačuvati ljude, razmišljaju partijska i omladinski rukovodstva. Bila je to najteža dilema čitavog pokreta. Ne samo prvih dana nego i svih godina rata.

ORGANIZIRANJE VOJNOG KOMITETA

Vojni komitet Zagreba, koji predstavlja operativno rukovodstvo za akcije i diverzije, osnovan je početkom svibnja 1941. godine. Datum njegova formiranja nije moguće točno utvrditi.

U Vojni komitet određeni su Ante Milković, Josip-Ivan Rukavina, kao predstavnik višeg vojnog rukovodstva, i Šime Balen. Nešto kasnije u Vojni komitet Zagreba ušli su i Antun Češnjak, Mate Šnerberger i sekretar Mjesnog komiteta KP Zagreba Antun Rob. Svi članovi komiteta bili su radnici, osim Balena i Rukavine koji su intelektualci.

Iako Vojni komitet djeluje kratko vrijeme, njegovo postojanje značajno je za historiju borbe okupiranog Zagreba zbog toga što su prve akcije u Zagrebu izvođene preko njega. Paralelno je niz omladinskih akcija u gradu organiziran i preko SKOJ-a.

Zadaci Vojnog komiteta nisu odmah bili precizirani. To ne iznenađuje s obzirom na vrijeme i prilike. Tek kad je Vojni komitet oformljen, napravljen je plan njegova djelovanja. Prema tom planu zamišljeno je da Vojni komitet rukovodi udarnim grupama koje je trebalo oformiti u najkraćem roku. Rukovoditi udarnim grupama značilo je brinuti se o nabavci oružja, o naoru-

¹ Najveći dio podataka pisan je po zapisima, sjećanjima i dokumentima, a konzultirani su drugovi: Lutvo Ahmetović, Šime Balen, Antun Biber Tehek, Slavko Biažina, Slavko Komar, Emil Ivane, Ante Milković, Ivica Kranželić, Nikola Kožul, Mojmir Martin, Slavko Pavlinić, Slavko Petreković, Dragutin Plašč i drugi.

žanju grupa i o oružanim akcijama na području Zagreba i najbliže okolice.

U kratkom roku formirane su odmah udarne grupe u svim rajonima. Članovi udarnih grupa mahom su omladinci. Čak i najprekaljenijim, već »stariim« revolucionarima teško bi se po godinama mogao osporiti status omladinaca. Oružane akcije udarnih grupa u Zagrebu traju od početka do kraja rata. Ipak, najveći broj akcija izveden je u toku 1941. godine. To je i razumljivo. Zagreb je okupacijom zemlje postao centar neprijatelja. On je istovremeno i centar organiziranog radničkog pokreta, Partije, SKOJ-a i ostalih antifašističkih snaga. Dok je na terenu tek započela politička akcija i pripreme za organizaciju otpora i ustanka, u Zagrebu već postoje organizirane snage koje taj otpor provode. On se, pored političkog rada, sastojao u likvidaciji neprijateljske žive sile, u sabotazama i diverzijama na vojnim i industrijskim objektima.

Pripadnici omladinskih udarnih grupa izvršavali su niz različitih zadataka. Svi ti zadaci tražili su hladnokrvnost, fizičku spremu i znanje u baratanju oružjem, a prije svega spremnost da žrtvuju i vlastite živote.

Grad je u pogledu oružanih akcija podijeljen na pet sektora ili rajona, kojima je rukovodio Vojni komitet preko svojih članova koji su u komitetu zaduženi svaki za svoj rajon. Tim članovima Vojnog komiteta u rajonima pomagali su organizacioni sekretari rajonskih partijskih organizacija.

Do oružja se dolazilo preko partijskih organizacija koje su u tom pogledu pokazale veliku aktivnost. Članovi komiteta ne oslanjaju se, međutim, samo na to nego i sami traže mogućnost za nabavu oružja.

Šime Balen je, na primjer, preko Ive Brodarca uspio doći u vezu s njegovom rođakinjom učiteljicom Baricom Hanić, koja ga je povezala s domobranskim oficijom Augustinovićem, bivšim jugoslavenskim oficijom antifašistom, koji je radio u skladištu municije na Grmoščici. Bombe, municija, trotil i drugi eksploziv uzimani su iz vojnog skladišta i stavljeni na dogovorena mjesta na Grmoščici, u grmlju. Kako je na mostu potoka Črnomelec stajala ustaška straža koja je povremeno pretresala prolaznike, smišljen je originalan, za današnje pojmove i nesvakidašnji način dopreme tog eksploziva u grad. Po bombe bi, naime, odlazila Vica Balen s dječjim kolicima u koja bi natovarila eksploziv, a zatim na njega poglela svoje najmlađe dijete i tako dopremala taj opasan teret na pravo mjesto.

PRVE AKCIJE

Pokušaj diverzije na zagrebačkoj radio-stanici Otok jedna je od prvih akcija kojima je rukovodio Vojni komitet. Izvršena je u srpnju 1941. pod rukovodstvom člana Vojnog komiteta Antuna Češnjaka. Zbog premale količine podmetnutog eksploziva, kao i zbog pomanjkanja bilo kakvog iskustva na tome poslu, počinjena je nezatna materijalna šteta, ali je postignut moralni efekt. Za diverziju su znali službenici radio-stanice, a preko njih su o njoj čuli i građani kojima su to bili prvi signali rađanja otpora u okupiranom gradu.

Vojni komitet organizira zatim diverziju na pruži kod podvožnjaka nedaleko od stanice Zaprešić. Akcija je uspjela. Oštećen je podvožnjak, a saobraćaj prema Varaždinu je zaustavljen. Među ustašama nastao je nemir.

Intervenira i sam Pavelić i poziva na odgovornost šefa direkcije Državnih željeznica. Vođa ove akcije Karlo Korošec, član partijskog rukovodstva na željeznici, poginuo je 1942. godine kao partizan u Zagorju.

Podjela letaka njemačkim vojnicima, izvršena 14. lipnja 1941, provedena je na zaista originalan način. Omladinci su vojnicima dijelili te letke u zatvorenim omotima. Na vanjskoj strani omota bila je na njemačkom jeziku ispisana izjava Hitlera o osnivanju NDH i zbog toga zahvalnost Pavelića Hitleru i Mussoliniju. Unutra se, međutim, nalazio tekst CK KPH u kojem se govori protiv rata, za jedinstvo jugoslavenskih naroda i za suradnju sa Sovjetskim Savezom u borbi protiv okupatora.

Spomenute akcije Vojnog komiteta izvedene su prije nego što je bio napadnut Sovjetski Savez. Poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez gradom je već 24. lipnja rasturen i podijeljen letak Centralnog komiteta KPH u povodu tog događaja. Ta akcija imala je svoje žrtve. Na dijeljenju letaka uhvaćeni su omladinci Stjepan Škrnjug, Ivan Sutlarić, Vilim Gašparović, Stjepan Krznarić i Ivan Šikić. Predani su prijekom pokretnom sudu. Pad Stjepana Škrnjuga i drugova nije zaplašio omladinu. Neprijateljski izvještaji dva dana kasnije ponovno govore o razbacanim lecima. Leci su se 26. lipnja našli u Donjem Bukovcu i Remetama. Bio je to letak kojim se CK KPH obraća hrvatskom narodu.

Provala u vagon s oružjem na Zapadnom kolodvoru izvedena je 25—26. lipnja 1941. U toj akciji sudjeluju Ante Milković, Janko Gredelj, Mijo Požun i Karlo Korošec. Uzeto je 60 pušaka, nešto bombi, pet puškomitraljeza i 10.000 metaka.

Tri dana kasnije presječene su telefonske žice između Vrapča i Podsuseda. Već drugog srpnja ponovno su leci razbacani po gradu i Kerestincu. U glavi tog letka istaknute su parole: »Živjela borba hrvatskog naroda«, »Radnici, ne idite na rad u Njemačku«, »živio Sovjetski Savez«. Leci su dijeljeni i trećeg srpnja na samoborskom kolodvoru kao i u vlaku za Samobor. Na pruzi Zagreb — Karlovac prerezane su 6. srpnja telefonske žice.

Dvadeset i sedmog lipnja 1941. u 17 sati strijeljani su u Dotršćini zbog raspačavanja komunističkih letaka: Stjepan Škrnjug, rodom iz Krapinskih Toplica, star dvadeset i jednu godinu; Ivan Šikić iz Murtera, kotar Šibenik, star trideset godina; Ivan Sutlarić iz Zagreba, star dvadeset i dvije godine; Vilim Gašparović iz Podsopolja — Crikvenica, star devetnaest godina.

Stjepan Krznarić, star osamnaest godina, rodom iz Brinja, osuđen je također na smrt, ali mu je smrtna kazna pretvorena u dvadeset godina teške tamnice.

Vijest o strijeljanju ove četvorice omladinaca donijele su sve Pavelićeve novine. »Die Deutsche Zeitung in Kroatien« objavio je tu vijest na trećoj stranici u broju 67. od 29. lipnja 1941.

Stjepan Škrnjug bio je član gradskog komiteta SKOJ-a. Dan nakon njegovog hapšenja pozvali su Škrnjugove roditelje u sudnicu da se oproste od sina koji će biti strijeljan. Jer, takvo je bilo ustaško sudstvo. Strijeljalo se za bilo šta. Slučaj Škrnjuga i njegovih drugova nije bio usamljen. Prateći ustaške novine danas, izgleda nevjerovatno zbog čega su sve ljudi gubili glavu. »Die Deutsche Zeitung in Kroatien« objavio je npr. 7. srpnja 1941. vijest o strijeljanju Ivana Bučića, starog dvadeset godina, iz Blata na Korčuli. Bučić je strijeljan samo zato što je na javnom mjestu u Dubrovniku viknuo »Živjela Sovjetska Rusija!« Zbog slušanja stranih radio-stanica usta-

ški zakon predviđao je također smrt. Zbog pisanja parola opet smrt. Zbog prekoračenja redarstvenog sata logor, što opet znači smrt. Smrt i logor postaju gotovo jedine kazne ustaških sudskih organa.

Ugledavši iznakaženog sina, Škrnjugova majka pala je u sudnici u nesvijest.

Stjepan Škrnjug, mladi metalski radnik, izlazeći iz sudnice gdje mu je saopćena smrtna kazna, doviknuo je majci: »Ne plači, majko! Nas strijeljaju da bi zaplašili druge, ali ovo što čine s nama, sutra će stići njih ... Nije nam žao umrijeti! Žao nam je samo što umiremo prije pobjede!«

NOVE AKCIJE I NAKON RASFORMIRANJA VOJNOG KOMITETA

Zbog sve složenijih prilika i širine aktivnosti, u srpnju 1941. rasformiran je Vojni komitet, a rukovođenje cjelokupnom aktivnosti, pa i oružanim akcijama, preuzela je partijska organizacija. Aktivnost time dobiva na širini. Neprijatelj je u panici i odgovara terorom, na koji omladina uzvraća novim udarcima i akcijama. Pripadnici oružanih udarnih grupa uglavnom su omladinci. Rukovodstva SKOJ-a, prije svega Mjesni komitet SKOJ-a Zagreba, angažirani su na mnogim zadacima i akcijama. Mnogi, još do okupacije nepoznati, zagrebački mladići i djevojke kroz borbu na ulicama grada ubrzo postaju heroji. Skojevcu su simbol herojstva, hrabrosti i mladosti koja ulijeva strah u kosti okupatoru i ustašama.

Akcije na ulicama grada ne prestaju. Ustaški policajac Ljudevit Tiljak, premješten je iz Beograda, jer on pozna Radu Končara, Marka Oreškovića, Pavia Papa-Silju, Josipa Kraša i velik broj drugih istaknutih revolucionara. Uvukao se u menzu u kojoj se hrane i neki članovi CK. Omladinac Mojmir Martin uporno ga prati i saznaje gdje nociva. Pripremljena je akcija i 3. srpnja Tiljak je likvidiran. Za odmazdu ustaše 9. srpnja 1941. strijeljaju Božidara Adžiju, Ognjena Priču, Otokara Keršovanija i još sedam poznatih komunista.

Preko partijske organizacije sa željeznice stigla je u Mjesni komitet KPH obavijest da će iz Smedereva prema Zagrebu biti upućena jedna vojna kompozicija od četrdeset vagona eksploziva i nafte. Obavijest je stigla početkom srpnja. Poduzete su mjere da se sazna dan i sat otpreme vlaka. Kada je i to utvrđeno, obaviješten je Vojni komitet koji je trebao izvršiti akciju i dići ovu kompoziciju u zrak.

Zadatak je preuzeo Ante Milković. S njim u grupi su Rudolf Kroflin i braća Gluhak. Diverzija je trebala biti izvedena na pruzi Zagreb—Sisak. Kako su braća Gluhak poznavala okolinu sela Peščenice udaljenog tridesetak kilometara od Zagreba, odlučeno je da se iskoristi njihovo poznavanje tog terena i da se vlak digne nedaleko od tog sela.

Vlak je tim dijelom pruge trebao proći 13. srpnja oko deset sati prije podne. Grupa natovarena eksplozivom krenula je iz Zagreba dan ranije. Ilegalci su nakon dugog pješačenja uspjeli u toku noći prevaliti put i na vrijeme postaviti minu na tračnice. Sve je teklo prema planu. Međutim, dogodilo se nešto nepredviđeno. Nijemci su, naime, bili ovaj put oprezni. Ispred očekivanje kompozicije s eksplozivom uputili su kombinirani vlak putničkih i teretnih vagona kao prethodnicu. Mina je eksplodirala pod praznom kom-

pozicijom. Od eksplozije uništeno je nekoliko vagona, ali je vlak s eksplozivom ostao pošteđen.

Slijedećeg dana izvedena je, na žalost, neuspjela akcija za oslobađanje zatvorenika iz logora Kerestinec. Iako su grad i okolica bili tih dana puni ustaša i policije koji su tragali za odbjeglih zatvorenicima, omladinac Ivo Gluhak zapalio je 15. srpnja sijeno na vojnom sjenjaku u Vrapcu.

Dragica i Milan Dvorščak zapalili su, opet, 19. srpnja u Tvornici svile u Štriginoj ulici 2 na Peščenici 50.000 metara svile za padobrane njemačkih vojnika. Benzin kojim je zapaljena padobranska svila nabavila je Štefica Kranjc. Akcija se mogla izvršiti zahvaljujući tome što je u tvornici djelovao partijski aktiv mahom sastavljen od mladih radnica, među kojima se, pored braćnog para Dvorščak i Štefice Kranjc, ističu Ankica Ceranić, Dragica Lisjak, Ida Breković, Kata Čalić i druge. Nakon te akcije Milan Dvorščak otišao je u partizane, ubrzo je uhapšen i strijeljan, Dragica Dvorščak prešla je u ilegalnost, nakon kraćeg vremena je uhapšena i otpremljena u logor u Staru Gradišku gdje je zamijenjena. Poginula je početkom travnja kod Leskovca kraj Varaždina.

Sokolski stadion u Maksimiru paljen je nekoliko puta. Prvo uspješno paljenje izvršeno je 21. srpnja kada je izgorjelo tri četvrtine drvenih tribina. Akciju je izvela omladinska udarna grupa iz Srednje tehničke škole u kojoj su sudjelovali Krcšo Rakić, Stjepan Mlinarić, Ljubo Šarić, Boris Triglavčanin i Ognjen Bronzin. Drugo paljenje izveli su Stjepan Mlinarić, Marijan Kralj i još jedan omladinac. Kako je još preostalo nešto tribina jedna grupa omladinaca iz Klasične gimnazije pokušala je i to spaliti, ali je ta grupa bila prije toga otkrivena i uhapšena.

SIRENJE BORBENIH NAPADA

Nema mira u okupiranom gradu. Mnogo toga ostalo je i nezabilježeno. Ali kad se pogledaju dnevni izvještaji ustaške policije, vidi se kako se gotovo svakog dana u njima nalaze deseci imena ljudi uhapšenih zbog ilegalnog rada i suradnje s pokretom. Za većinu se i danas ne zna zbog čega su hapšeni. Sigurno je samo to da su uhapšeni zbog svojih antifašističkih uvjerenja i suradnje s narodnooslobodilačkim pokretom, pa je to što je zabilježeno nesumnjivo samo mali dio onoga što se u ovome gradu tada stvarno događalo.

Rekonstrukcijom i sjećanjima utvrđeno je da samo na Trešnjevci u to vrijeme djeluje 12 omladinskih udarnih grupa sa sedamdesetak omladinaca. Neke grupe polagale su i zakletvu. U ediciji »Crvena Trešnjevka« objavio je Slobodan Žarić i tekst jedne takve zakletve. Ona glasi:

»Zaklinjem se narodu i Partiji da ću sve zadatke koje će mi dati Partija izvršiti i po cijenu života. Ako padnem u ruke klasnog neprijatelja, hrabro ću se držati i nikoga neću izdavati«.

Navedeni autor iznosi također da su se prilikom jedne akcije za pisanje parola u kolovozu 1941. udružile 22 omladinske grupe sa Kustošije, Trešnjevke, Ciglenice i Gajeve te oblijepile i ispisale parole u čitavom zapadnom dijelu grada.

Neprijateljski izvještaji također bilježe akcije ilegalaca u gradu. U njima je registrirano da su na pruzi između željezničkih stanica Horvati i Zden-

čine 25. srpnja podrezana i srušena dva telegrafska stupa. Telefonska veza je prekinuta. Između Vrapča i Podsuseda 30. srpnja minirane su šine na pruzi zbog čega je promet zaustavljen.

Ne treba zaboraviti da se sve to događa u okupiranom gradu 1941. godine, kada se za jednu neopreznu riječ gubio život i izricala presuda »deset puta na smrt«. Pa i u to vrijeme akcije su danonoćne. Prema navodima jednog policijskog izvještaja, pod kuhinjom njemačke komande na Glavnom kolodvoru, koja se nalazila na sporednom kolosijeku u vagon-restoranu, pronađena je i demontirana 31. srpnja 1941. paklena mašina.

Napad na ustašku studentsku četu 4. kolovoza kod Botaničkog vrta nesumnjivo spada u najznačajnije oružane akcije omladine ovog grada, i to ne samo 1941. godine već i u toku čitavog rata uopće. U akciji sudjeluje 12 omladinaca. To su: Slavko Komar, Ivo Gluhak, Pero Rukavina, Đuro Durašković, Anđelko Berislavić, Dušan Vidaković, Milan Borošak, Ljubo Mrakovčić, Tvrtko i Drago Seljan, Ivan Ilak i Krešo Rakić. Prema službenom priznanju ustaškog saopćenja za javnost tom je prilikom ranjeno 28 ustaša, ali se čini da je bilo i mrtvih.

Ova akcija omladinaca kod Botaničkog vrta imala je velik odjek. Pokazala je cijelom svijetu da ova zemlja može biti okupirana, ali ne i zauzeta. Toliko samouvjereni i izvikani fašistička sila počela je primati i udarce, a što su ih ovom prilikom dobile njihove sluge, nije od manje važnosti. Zadali su ih komunisti okupiranog Zagreba pružajući time ne samo podršku prvim ustanicima već i potvrdu o učešću u zajedničkoj borbi svih bratskih naroda ove zemlje.

U jednom izvještaju oficira za transport koji je on uputio njemačkom poslanstvu u Zagrebu, navodi se da su samo u razdoblju između 13. srpnja i 25. kolovoza 1941. izvedene 52 diverzije na širem području Hrvatske.

Udarna grupa iz tvornice »Ventilator«, u sastavu Josip Bahorić i Andrija Gržinčić pod rukovodstvom Josipa Cazija, 12. rujna izvršila je još jednu diverziju na pruzi nedaleko savskog mosta kod Zagreba. No, i ovoga puta u zrak su odletjeli vagoni putničkog vlaka umjesto kompozicije benzinskih cisterni. Nadalje, kraj Varaždinske ceste članovi omladinske grupe Vrabec i Margetić zapalili su vojni sjenjak. Domobranski poručnik, inače antifašist, Božo Lajner, narodni heroj Stanko Jutriša, te Slavko Blažina i Vilim Lončar zapalili su benzin u automehaničkoj radionici njemačke vojske na uglu Selske ceste i Ilice. Osim nekoliko bačava benzina, tom prilikom je izgorjelo i oko dvadeset vojnih motocikla i nekoliko stotina automobilskih guma.

Diverzije se nižu jedna za drugom. Teror Nijemaca i ustaša postaje još žešći. Ali sve namjere da terorom slome pokret ostale su bez uspjeha. Diverzije i akcije u Zagrebu prate ustaničke puške u raznim krajevima zemlje. Okupatori i njihovi suradnici poduzimaju izvanredne mjere da likvidiraju ilegalni pokret, ali bez uspjeha.

NI JEDAN DAN BEZ AKCIJE

Ni jedan dan u gradu nije prošao bez akcije. Na svakom koraku vrše se sabotaze. Učiniti sve da neprijatelj bude što nesigurniji i slabiji, osnovni je

cilj svakog aktivista. Pisanje parola i dijeljenje letaka bile su akcije ravne svakoj diverziji ili prepadu na neprijateljskog vojnika. Te akcije jednako su opasne kao i oružani prepadi. One su bile svakodnevne i najmasovnije. Omladina je svuda učestvovala, a u akcijama ona je, nesumnjivo, najviše zastupljena.

Leci se dijele po ulicama i razbacuju po kućnim vežama. Bacaju se i kroz prozore prizemlja ili ostavljaju na ulazima kuća i stanova. Šalju se poštom na adrese uzete iz telefonskog imenika.

Većina tih akcija je pažljivo sinhronizirana. Dijeljenje letaka ili pisanje parola obavlja se na nizu mjesta u gradu u isto vrijeme. Akcija traje najdulje desetak minuta. Dijeljenje letaka njemačkim vojnicima, koji su se u Zagrebu zadržavali na prolazu za Istočni front, trajalo je još kraće.

U svojoj izjavi Marijan Frgačić kaže:

— Počeli smo dobivati letke u kuvertama na njemačkom jeziku. Podjela tih letaka nije bila baš jednostavna, jer ih nismo mogli davati Nijemcima u ruke, iako je bilo slučajeva da se i to radilo. Moralo se tražiti načina kako ih raspačavati da ih njemački vojnici ipak čitaju. Odlučili smo da letke u kuvertama ubacujemo u bojna kola koja su se vozila na vagonima, i to onda kad Nijemci izađu da se malo prošetaju gradom u potrazi da nešto pojedju i popiju. Tu situaciju smo mi morali na brzinu iskoristiti.

Danas to izgleda jednostavno. Baciti letke i pobjeći. Tada to nije bilo ni lako ni neopasno. Paveličevo zakonodavstvo predviđalo je smrt i za raspačavanje letaka i komunističke štampe.

Kako je to Izgledamo vidi se iz daljnjeg Frgačićeva opisa:

— Dobro se sjećam jedne večeri kad je tako došao jedan dugački vlak, s oklopnim kolima u kojima su Nijemci ujedno i spavali. Pošli smo, kao i obično, u akciju s lecima. Ja sam svoje letke već podijelio pa sam promatrao Mekinca kako ih baca u jedan tenk. Samo što je Mekinc otišao, a jedan se Nijemac podigao iz tenka; sigurno je spavao, a letak mu je bačen na nos. Počeo je čitati letak — stane, i ponovno čita. Kad je pročitao, prijeđe u druga kola i probudi vojnike iz tih kola. Nađu letak i u tim kolima, malo gledaju u letak, a najednom jedan od njih petorice, koliko ih je bilo zajedno u kolima, otrči po svim kolima. Začas je nastala uzbuna. Svi Nijemci su probuđeni. Za nepunih petnaest minuta došao je Gestapo, koji se nalazio u službi na kolodvoru, i pokupio sve letke koji su bili u kolima. Počela je pretraga, ali bez uspjeha. Nakon ove akcije Nijemci su pojačali stražu kod svih vagona. Sada smo morali taktiku dijeljenja letaka mijenjati: više ih nismo bacali u sama kola, već smo ih ostavljali ispod gusjenica tenkova, pa kad bi kola izlazila iz vagona, tada bi ih vojnici pronalazili i čitali.

S naoko sitnim, ali svakodnevnim sabotaza nanošena je neprijatelju velika materijalna šteta. Organiziranom akcijom uništavanja sjedišta u vagonima prvih i drugih razreda, te rezanjem remenja za otvaranje i zatvaranje prozora, velik broj vagona morao je biti često isključivan iz prometa.

U akcijama onesposobljavanja vagona, u čemu su se posebno istakli aktivisti sa željeznice, naročito je bilo efikasno sipanje pijeska u ležište osovine kotača. Nakon toga došlo bi do oštećenja osovine i dulje reparature vagona, koji su zbog toga morali biti isključivani iz prometa unatoč sve većim potrebama Paveličeve vojske da prebacuje trupe s jednog područja na drugo.

Različite sabotaže, akcije s lecima i pisanjem parola smjenjivale su se sa sve učestalijim diverzijama i prepadima udarnih omladinskih grupa.

Omladinska udarna grupa u sastavu: van Šibi, Arnold Horvat-Moša, Lazo Vračarić i Nikola Perković likvidirala je 7. rujna 1941. poznatog provokatora i ustaškog doušnika Ivana Majerholda. Zbog likvidacije Majerholda ustaše su za odmazdu strijeljale 50 talaca.

Omladinska udarna grupa sa Svetica, u kojoj su se nalazili Adam Brunirne te Branka i Vinko Milišić, napala je 12. rujna 1941. bombama autobus koji je prevozio njemačke vojnike. Ranjena su dva njemačka podoficira. Napad je izvršen na uglu Zvonimirove i Harambašićeve ulice.

Diverzija u tvornici cementa »Croatia« u Podsusedu izvršena je također 12. rujna. Sabotažu je izvršio rukovodilac omladinske udarne grupe u Podsusedu Albin Kovačić. Montirao je dinamit u glavni kotao i rad fabrike bio je obustavljen nekoliko dana. Eksploziv za diverziju Kovačić je demontirao sa savskog mosta u Podsusedu, gdje ga je prilikom povlačenja ostavila stara jugoslavenska vojska.

DIVERZIJE I SABOTAŽE

Kao što je akcija na ustaše kod Botaničkog vrta bila najveća oružana akcija u gi-adu, tako je akcija na telefonsku centralu u Glavnoj pošti predstavljala najveću diverziju ne samo u Zagrebu već i u ovom dijelu okupirane Eviope. Diverzija je izvršena 14. rujna 1941. U odjeljenju automatske telefonske centrale eksplodirale su četiri paklene mašine. Ranjeno je osam policajaca, od kojih i dva njemačka vojnika. Počinjena je velika materijalna šteta, a telefonske veze sa svijetom su prekinute. Eksplozijom je za duže vrijeme bilo onesposobljeno jedanaest tisuća telefonskih veza, dok je uništenje visokofrekventne centrale onemogućilo telefonske i vojne veze njemačke komande s Berlinom, Atenom, Sofijom, Bukureštom i Beogradom.

Tom je akcijom rukovodila Partija. U njoj je angažiran i veći broj istaknutih partijskih aktivista. I neposredni izvršioči rade po direktivama Partije. Ali, po godinama, to su bili omladinci: Josip Čuljat, star 20 godina, Slavko Markon — 21 godinu, Nada Galjer Kafka — 21 godinu i, najstariji, Vilim Galjer — 30 godina.

Za vrijeme diverzije na Glavnoj pošti u Jurišićevoj ulici na različitim mjestima u gradu bile su postavljene zasjede omladinskih udarnih grupa. Dvadesetak omladinaca očekivalo je da će iz kasarni, na znak uzbune, u pomoć policiji izaći odredi vojnika. Udarna grupa u kojoj su se nalazili omladinci: Rudolf Kroflin, Ivan Horvat, Ivan Curi, Vlado Gluhak, Josip Vidan, Milan Butković i Valent Kolar sukobila se tada s većom grupom ustaša u Vrbanićevoj ulici. Prema pisanju Pavelićevog lista »Hrvatski narod« od 16. rujna 1941, u tom sukobu ranjeno je 12 ustaša.

Omladinci ne miruju ni danju ni noću. Na uglu Zvonimirove i Rusanove ulice ponovno su napadnuti njemački vojnici. Ovog puta bila je to elita njemačke vojske, avijatičari. Napad je izveden 30. rujna 1941, a izvela ga je omladinska udarna grupa u sastavu: Nikola Perković, Ivan Šibi i Lazo Vračarić. Jedan Nijemac je ubijen, drugi je ranjen i kasnije podlegao, a treći, iako teško ranjen, preživio je.

U isto vrijeme udarna grupa omladinaca s Trešnjevke izvršila je diverziju u tvornici »Obnova« na Magazinskoj cesti. U grupi su se nalazili omladinci Berislav Vežić, Ivan Poslek, Boris Majer, Ivan Burja i Nikola Cvitaš.

Nebrojeni su i pojedinačni podvizi omladinaca u borbi s ustaškom policijom u okupiranom gradu. Tako je npr. omladinac Vinko Megla likvidirao nekog ustašu koji je, vrativši se iz Bosne, pričao po gradu o tome kako je klao i ubijao nedužni narod.

Nižući podvige grupa i pojedinaca, nemoguće je ne spomenuti Mojmira Martina, prekaljenog omladinca još u vrijeme predratnih akcija i sukoba s agentima zagrebačke policije. O radu i akcijama Mojmira Martina dala bi se napisati uzbudljiva knjiga. Spomenimo samo jednu epizodu. Mojmir je stalno u pokretu. Neprekidno u akciji. U Primorskoj ulici zaustavio ga je 11. listopada 1941. policijski agent. Policajac ne vjeruje legitimaciji i vodi ga u policijsku stanicu. Mojmir se sa tri hica oslobađa policajca i bježi, ali ulijeće u policijsku blokadu. Zasjeđa ga je čekala kod crkve sv. Blaža. Pucaju, ali Mojmir nije ozlijeđen. Trče za njim i prilaze mu u dvorištu. Našao se u klopci i traži zaklon u podrumu. Otpočela je neravnopravna borba. Ranio je nekoliko progonitelja, a potom je ostao bez municije. Uхватili su ga i ranjenog odveli u bolnicu, a zatim na policiju odakle ga na nosilima prebacuju u tajno mučilište na Ksaveru, u takozvani Sing-Sing. Stražari su ga ostavili u hodniku na nosilima, uvjereni da je nepokretan, i kroz vrata znatiželjno virili u jednu sobu gdje je bilo u toku mučenje nekog zatvorenika. Radilo se o sekundama koje je Mojmir znao iskoristiti: iskočio je i pored iznenađenog stražara i dvojice čuvara uletio u noć. Nedugo iza toga bio je u partizanima. Tada se i prvi put saznalo gdje se nalazi to zloglasno ustaško mučilište Sing-Sing u Zagrebu.

Boris Vrčec, omladinac s Trešnjevke, član je udarne grupe i sudjeluje u vise akcija. Njegova grupa likvidirala je ustaškog agenta iz Okičke ulice.

Omladinska grupa u kojoj su se nalazili Berislav Vežić, Marijan Vlahović, Pajo Lupret, Mirko Pačić i Zdravko Šmigoc također je izvršila veći broj akcija. Berislav Vežić, Zdravko Šmigoc i Kamilo Grasi pali su 9. prosinca 1941. i nedugo zatim su strijeljani.

Omladinac Pajo Lupret djeluje u omladinskom komunalnom društvu »Gajevo«. Uhvaćen je jedne večeri i odveden na trešnjevačku policiju. Prebili su ga, ali im je uspio pobjeći. Pajo Lupret bio je i rukovodilac jedne udarne skojevske grupe. Čini se da je i suviše vjerovao u svoju sreću i hrabrost. Iako živi ilegalno, u pol bijela dana odlazi na sastanak svoje grupe u Zatarsku ulicu. Policija ga predusreće ispred Levanićeve gostionice i puca iz auta. Lupret uzvraća i ubija ustaškog agenta. Ali je na kraju i sam ranjen i uhvaćen. Strahovito ga muče u zatvoru u Zvonimirovoj ulici. Bacio se kroz prozor s trećeg kata ne izdavši nikoga.

Poznate su na Trešnjevci i udarne omladinske grupe osnovane potkraj 1941. godine. Na čelu tih grupa nalazili su se Kolja Tomljenović, Stevo Bišćević i Ivan Iveković. Živko Vežić, mlađi brat Berislava, uhvaćen je u jednoj akciji i zajedno s bratom Bertislavom, strijeljan. Na policiji su ga tukli i pitali da li je uništavao ustaške plakate i parole. Odgovorio je: »Zašto bih to uništavao, kad tome ionako nitko ne vjeruje«.

U to vrijeme partijska i omladinska organizacija Zagreba doživljavaju težak udarac. Kod sanatorija u Klačićevoj ulici 11. studenoga 1941. uhvaćen

je bivši sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreba Joco Đaković. Slabo se drži na policiji i krug uhapšenih se širi.

Pa i tada nema mira za neprijatelja. Pronađen je raspis kotarske oblasti Zagreba od 18. prosinca 1941. u kojem se pozivaju svi službeni organi i policija da spriječe svakodnevno rasturanje komunističkih letaka i pisanje parola po Zagrebu. U raspisu se kaže da nema ni noći ni dana kada leci ne osvanu na ulicama grada. Posebno se to odnosi na područja Ljubljaniće, Jaruna, Bereka i Dubrave.

ZNAČENJE ZAGREBA ZA RAZVOJ USTANKA

Razvojem ustanka u Hrvatskoj i ostali dio članova CK KPH otišao je do kraja 1941. iz Zagreba na teren radi rukovođenja pokretom.

Osnovni zadatak što ga je postavio Vrhovni štab bio je: proširenje ustanka u sve krajeve Hrvatske, podizanje hrvatskih masa u oružanu borbu i formiranje partizanskih odreda i u krajevima koji su naseljeni isključivo hrvatskim stanovništvom. Vrhovni štab dao je direktive za mobilizaciju novih boraca i za stvaranje udarnih jedinica od kojih bi se, u daljnjem razvoju, formirale brigade.

Pa ipak, značenje Zagreba za razvoj ustanka i borbe nije se time smanjivalo. Borbe u gradu ne prestaju. Ulice i trgovi i dalje se zalijevaju krvlju boraca od kojih se mnogima ni imena danas ne znaju.

U drugoj godini borbe povećana je uloga političkog rada. Više pažnje poklonjeno je političkim akcijama okupljanja simpatizera i omladine u NOP. Akcije Narodne pomoći angažirale su na tisuće simpatizera. Radi se na organiziranju i održavanju kanala za odlazak iz grada u partizane. Rad u neprijateljskoj vojsci i organizacija obavještajne službe poprima sve veće značenje. Sve je to dovelo do toga da se u idućim godinama rata usporedo radi na sve većem broju različitih zadataka, među kojima su oružane akcije samo jedan dio borbe i aktivnosti omladine. Naravno, veoma značajan, ali ne toliko dominantan kao što je to bilo u prvoj godini rata.

S ulica je već do kraja 1941. godine nestao i dio prekaljenih omladinskih boraca, od kojih su mnogi dali svoj život, a drugi bili prisiljeni da napuste grad i nastave borbu u partizanima. Imena Jože Vlahovića, Kreše Rakića, Stjepana Bencekovića, Radovana-Brace Belića, Dragice Hotko, Ivana Gluhaka, Stjepana Mlinarića, Paje Lupreta, Landija Karlovca, Lea Rukavine, Stjepana Škrnjuga, Stjepana Maleka-Late, Vlade Gluhaka, Rudolfa Kroflina, Zvonka Čuklića, Gvozdena Budaka, Veljka Dragovića, Ognjena Bronzina, Tvrtka Seljana, Đure Đuraškovića, Milana Borošaka i mnogih drugih koji su dali svoj život, ali i onih koji su preživjeli a tada bili simboli i heroji ne samo mladih, ostat će krupnim slovima upisana u revolucionarnoj povijesti Zagreba.

Govoreći o tim danima, Zorka Fak, član rukovodstva SKOJ-a srednjih škola, kaže:

— Potkraj 1941. i početkom 1942. godine bile su formirane skojevske grupe gotovo u svim srednjim školama u Zagrebu. Podjela rada u srednjoškolskom rukovodstvu SKOJ-a bila je takva da je svaki član rukovodstva SKOJ-a imao preko sebe najmanje dva troškolska skupa, tj. nekoliko škola. Osim toga, sva-

ki član rukovodstva bio je posebno zadužen po sektorima Narodne pomoći, borbenih grupa, organizacionih pitanja, čitalačkih grupa, Saveza mlade generacije. Svaki član srednjoškolskog rukovodstva bio je posebno član ili rukovodilac jedne od borbenih grupa ...

Srednjoškolska omladina je preko borbenih grupa pripremila, izvršila ili sudjelovala u slijedećim akcijama: Paljenje stadiona u Maksimiru. Ispisivanje parola na fasadama kuća. Lijepljenje po kućama i izlozima vinjeta sa znakom srpa i čekića i na papiru ispisanih parola. Uništavanje guma na vojničkim automobilima. Provaljivanje u stanove ustaša i ustaških oficira i oduzimanje oružja, kao i razoružavanje domobrana. Likvidiranje ustaških i njemačkih vojnika i agenata. Uništavanje sumpornom kiselinom zemljopisnih karata koje su prikazivale stanje na istočnom frontu, a nalazile su se na Jelačićevom trgu, ispred Velesajma i na Kvaternikovom trgu. Organiziranje štrajka u Obrtnoj školi i u menzi Srednjoškolske poliklinike. Masovno dijepljenje letaka po ulicama i kućnim vežama; takva je akcija npr. bila organizirana i uspješno izvedena 1. maja 1942, kada su svi skojevci zagrebačke srednjoškolske organizacije između četiri i pet sati poslije podne dijelili letke po ulicama i kućama. Tom akcijom bio je obuhvaćen čitav Zagreb.

Većina opisanih akcija na području Zagreba i okolici zabilježena je i u neprijateljskim dokumentima.

Posebnu važnost u tome imaju dnevni policijski izvještaji koji bilježe ime svakog uhapšenog, stanje u zatvorima, i akcije u gradu i okolici. Izvještaji su pronađeni u preostaloj neprijateljskoj arhivi. Službeno se zovu »Dnevni izvještaji Ustaške nadzorne službe, zaštitnog redarstva za grad Zagreb i veliku župu Prigorje u Zagrebu.«

DOKUMENTI IZ USTAŠKIH IZVJEŠTAJA

Izvještaji su objavljeni svakog dana. Navest ćemo samo dijelove nekih dana koji su za nas interesantni. Dajmo riječ ustaškoj policiji:

13. veljače 1942. godine:

»Dana 12. veljače 1942. u 8 i 55 sati prolazio je Martićevom ulicom detektiv ovoga ureda Vinko Lugarić i kod ugla Mikančeve ulice susreo je traženog komunistu Alberta Halužana, koji je živio u Zagrebu ilegalno, bez stalnog boravišta. Detektiv Lugarić pozvao je istoga da stane, ali ovaj to nije učinio, već je skinuo rukavicu s lijeve ruke i mašio se u džep. Detektiv potrčao za njim pozivajući ga više puta da stane, ali ovaj to nije učinio, već je bježao dalje i skrenuo u dvorište iza kuće br. 5 u Mikančevoj ulici. Za vrijeme trčanja za komunistom Halužanom ispalio je detektiv Lugarić dva hica u zrak. Međutim, kad je Halužan već skrenuo u dvorište iza kuće br. 5 u Mikančevoj ulici, pobjojao se je detektiv da mu ne izmakne tako opasan i poznati komunist, te je ispalio na njega 3 metka. Meci su pogodili Halužana, te je isti pao i nakon nekoliko minuta umro.«

26. ožujka 1942. godine:

»Dana 25. III oko 21 sat primljena je brzoglasna obavijest da se u istočnom dijelu grada dijele komunistički letci. Smjesta poslanim ophodnjama ustanovljeno je da su letci stavljeni u kućnim vežama u Tuškanovoj ulici, Zvonimirovoj ulici te u željezničkoj koloniji u Maksimiru.

Iako su poslone ophodnje obišle gotovo čitav istočni dio grada, ipak nije uhvaćena ni jedna sumnjiva osoba.

Po letcima vidi se — slaba tehnička strana organizacije. Letak je potpisan po 'Glavnom štabu Narodno-oslobodilačkih-partizanskih odreda Hrvatske' — pisan u Zagrebu 15. III 1942. godine.

Sadržaj letaka uglavnom poziva na sabotažu, pobune u kasarnama i neodazivanje pozivima u vojsku.«

4. travnja 1942.:

»Dana 3. travnja u 6 i 30 minuta javio je tabor iz Markuševca da je straža zaustavila neka lica, koja su nosila na leđima neke vreće. Na upit što nose odgovorili su da nose brašno. Kad je straža htjela pregledati da se uvjeri, nepoznati su počeli bježati, dok je straža za njima otvorila vatru. Ovi su odgovorili vatrom i bacili dvije bombe na stražu. Kako im je bilo nemoguće bježati s teretom, te su vreće odbacili u kojima je nađeno 6 pušaka i 4 bombe.«

5. travnja 1942. godine:

»Isti dan oko jedan sat iza podne pošli su agenti ovoga redarstva da uhite jednu komunističku trojku. Kod podvožnjaka u blizini hotela »Esplanade« nastala je paljba između obje strane. Ubijen je jedan komunista, dok su druga dvojica ranjena i, pomoću jednog samovoza, uspjelo im je pobjeći. Isto je ranjen jedan stražan s Redarstvene oblasti, koji je poletio u pomoć našim detektivima. Ranjen je lakše i jedan prolaznik.

Kod ubijenog pronađeno je nekoliko vojničkih samokresa i dvije bombe.«

17. travnja 1942.:

»Jučer oko pola 4 poslije podne dogodila se je eksplozija kod podvožnjaka u Branimirovoj ulici. Povodom toga ovo je redarstvo sa redarstvenom oblasti u Zagrebu povelu izvide i uhitilo gore spomenute osobe. O tom događaju poslan je posebni izvještaj Zapovjedniku U.N.S.-e. Istraga se nastavlja. Podjedno su povodom toga poduzete stanovite mjere sigurnosti. Određene su motorizirane redarstvene ophodnje, koje svakih deset do dvanaest sati pregledavaju sve električne transformatore, vodovodne rezervoare, električne centrale, plinaru, poštu te mostove i podvožnjake kao i druge važne objekte. Osim toga, određene su ojačane ophodnje detektiva, koje noć i dan kruže ulicama grada, kao i po periferiji.«

25. travnja 1942.:

»Jučer poslije podne bacili su đaci gimnazije u Križanićevoj ulici 4 komunistička letka po zgradi gimnazije. Istragom, koju je povelu ovo redarstvo, ustanovljeno je da su letke bacali sami đaci, i to one gdje se radi o dijeljenju krompira po gradskoj aprovizaciji u Zagrebu i gdje se napadaju upravne vlasti. Organi ovog redarstva pronašli su u zgradi nekoliko desetaka letaka i njih zaplijenili.

U šikari na obali Save pronađena su oko 2 kg ekrazita koje je, po svojoj prilici, netko na tom mjestu sakrio.«

9. svibnja 1942.:

»Jučer je obavljena premetačina u stanu uhićenika Vjekoslava Barića (vidi izvještaj od 7. V) u Selskoj c. 90 i kod istoga pronađeno je slijedeće:

1 samokres marke Steyer, 1 samokres marke Fromer s 4 naboja, 2 samokresa marke Gaser, sa 10 naboja, 4 bombe i 220 puščanih naboja, a u zemlji u dvorištu bila su zakopana 2 sanduka ekrazita marke M. B., 10 metara vrpce za miniranje zvane 'krde', 1 vojnički bodež i 4 bočice nepoznate tekućine. Sve gore navedeno sakrio je u toj kući uhićenik ovoga redarstva Franc Kunej.«

22. lipnja 1942.:

»Noćas oko 21 sat dijeljeni su na raznim dijelovima grada kao Peščenici, Kuhačevoj ul., Solovljevoj ulici, Jurišičevoj ul. i Trešnjevki po kućnim vežama komunistički letci. Letci su dviju vrsta. Jedan je datiran sa 15. VI 1942, a potpisan je sa mjesnim komitetom komunističke partije Hrvatske u kojem se uglavnom napadaju prilike današnje prehrane. U drugom dijelu letaka napadaju se ustaše, Nijemci, a i 'četnički izrodi'. Letak završava s poklicima komunističkoj partiji Hrvatske i njenim saveznicima Sovjetskoj Rusiji, Engleskoj i Americi.«

6. kolovoza 1942.:

»Jučer u jutro oko 11 sati načinjena je zasjeda izvidnika ovog Redarstva kod samoborskog kolodvora da se uhiti komunistu »Brku«. Međutim, kako je isti primijetio naše izvidnike i uhićenika, koji je s njima išao, a s kojim se je »Brko« imao sastati u 11 sati, to je počeo bježati. Izvidnici su opalili za njim nekoliko hitaca, te je pao ranjen na zemlju. Bio je još pri svijesti, pa je opalio sam sebi u glavu jedan naboj, i umro. Kod njega je pronađen španjolski poluautomatski samokres Call. 7,65 mm. sa 10 naboja, a pregledom isprava ustanovilo se da se isti zove Gotlih Miroslav², te da je član Mjesnog komiteta, a vršio je ulogu odašiljanja partizana u šumu.«

NAŠI DOKUMENTI

U podatke iz dnevnih policijskih izvještaja ne treba sumnjati. Potrebno je jedino spomenuti da se oni iz dana u dan sve više bave okolicom i bilježe pokrete i akcije partizana u okolici i gotovo u samim predgrađima Zagreba. Neprijateljskim dokumentima, odnosno podacima iz njih, trebalo bi dodati još neke pojedinosti iz tog vremena o kojima govore i naši dokumenti.

Tako je 29. siječnja 1942. u stanu Milana Štefanca u Jurišičevoj ulici 19. policija zatekla Antuna Bibera. Biber je otvorio vatru na policajce, ranio dvojicu, a jednog ubio, i uspio pobjeći.

Borbu s policijom 3. travnja, koju spominje izvještaj ustaške policije iza hotela »Esplanade« ili, još točnije, kod podvožnjaka na uglu Mihanovićeve ulice i Miramarske ceste, vodila je udarna omladinska grupa koju je predvodio Ivan Denac. Poginuo je Ivica Iveković, a ranjen je Nikodin Komljenović, član udarne grupe koji je uspio pobjeći, ali je istog dana otkriven i uhvaćen u ilegalnom stanu Ivke Kestler.

Izvještaj Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb, od 12. travnja 1942. između ostalog spominje djelovanje omladinskih udarnih grupa. U njemu se kaže da je započeo rad na organizaciji novih udarnih grupa nakon pada (hapšenja) u

¹¹ Odnosi se na Milana-Emila Gotliha, koji nije bio član MK Partije.

travnju. Formirano je, kaže se u izvještaju, 17 udarnih grupa sa 74 omladinca.

U travnju 1942. udarna grupa sa željeznice, koju predvodi Slavko Glavati, a u grupi se nalaze Vodopija i Matković, minirala je kod ložionice sanitetski vlak njemačke vojske.

Dizanje električnog redukcionog transformatora na željezničkoj stanici 22. travnja 1942. jedna je od krupnijih diverzija. Akciju je izvela udarna grupa sa željeznice koju su sačinjavali Aleksa Dragosavić, Sidkija Sadiković i Ivan Kranjčević. Diverzanti su istog dana trebali otići iz grada u partizane. Sva trajica su izašla iz Zagreba, ali su potom uhapšeni na selu i uskoro strijeljani.

Gotovo čitava omladinska organizacija bila je za 1. maj 1942. angažirana na podjeli letaka u gradu. Akcija je veoma dobro izvedena, a njome je rukovodio MK SKOJ-a. Dijeljenje letaka nastavljeno je i 2. svibnja na području Stenjevca i Vrapča. Rasturanje letaka izvršile su omladinske udarne grupe s tog područja.

U Autokomandi u Ilici 205 zapaljeno je 12. lipnja 60.000 litara benzina. Izgorjelo je i nekoliko vojnih automobila. Akciju je izvršila omladinska udarna grupa u kojoj su se nalazili Vladimir Radošević i Vladimir Posavec. Akcijom su rukovodili Ivica Kranželić i Joža Manolić.

Sedamnaestog rujna 1942. izvedena je diverzija na električnom vodu na pruzi Zagreb—Karlovac nedaleko od savskog mosta. Akciju je izvela udarna grupa u kojoj su bili Ivan Čulik i Miško Škripelj i drugi. Tri dana poslije toga na željezničkoj stanici u Sesvetama eksplodirala je mina. Prevrnuta je lokomotiva i oštećeno nekoliko vagona.

U Cankarevoj ulici br. 6 izvršena je 6. siječnja 1942. akcija na ustaškog agenta Franju Horvata kada je ranjen. Istog dana izvedena je akcija u Kustošiji, također na jednog ustaškog agenta.

Omladinske udarne grupe izvele su veći broj akcija i na ubačene ustaške provokatore i konfidente po ulicama grada. Jedan od najzloglasnijih krvoloka ustaške policije u Zagrebu, Dido Kvaternik nastojao je da ubacivanjem špijuna u omladinske i partijske organizacije razbije pokret iznutra. Zbog toga nije mali broj i takvih koji su otkrivani na ovom poslu i primjerno kažnjeni. Samo udarna grupa Ratka Javornika, koja u gradu sudjeluje u nizu akcija sve do 1943. godine, prema podacima koje je sakupio Grga Starčević, likvidirala je veći broj ustaških konfidenata i njemačkih vojnika. Uz ostalo, ta udarna grupa likvidirala je dva ustaška konfidenta na Vurovčici, a jednoga na Horvaćanskoj cesti, u gostionici naočigled desetak gostiju; bombama je napala i ustašku patrolu, također na Horvaćanskoj cesti, te likvidirala dva neprijateljska vojnika na Savi.

Iz 1942. godine treba spomenuti i akcije omladinskih udarnih grupa u kojima su se nalazili Slavko Pavlinić, Drago Draženović, Viktor Posarić, Dašek i Stjepan Borošak i drugi, a više veza bio je Grga Starčević. Ove udarne grupe izvele su također veći broj akcija, među kojima treba spomenuti akciju na ustaškog konfidenta Franju Smiljanca izvedenu na Zapadnom kolodvoru, zatim akciju 1943. na ustaškog konfidenta i agenta u tvornici »Hermann-Pollack« Franju Horvata, kada je ubijen, pa akciju također na ustaškog agenta u Zagorskoj ulici.

Sastanci ovih udarnih grupa održavani su najčešće u Sokolgradskoj ulici kod omladinke Vere Solar, u Kninskoj br. 32, Šarengradskoj i Tratinskoj ulici br. 51, te na Novoj cesti br. 37.

Omladinska udarna grupa sastavljena od Mirka Juriše, šušelja, Vučkovića, Bakanjija, Lomnickog, Jelića, Kuletine, Andraševića, Dokozića, Sukića i Petranovića izvela je akciju na ustaške agente Pozojića, Ferka, Markičevića, šantića i ozloglašenog koljača Špiljaka. Treba spomenuti i omladinsku udarnu grupu u kojoj su se nalazili Radovan Kolenc, Nikica Vidović, Davor Pekota, Josip Knežević, Dubravko Kopitarić.

DUHOVITE AKCIJE SKOJEVACA

U svojim akcijama omladina je ne jednom, bez obzira na vrijeme i ozbiljnost trenutka, pokazala da ima i duha. Spomenimo i nekoliko primjera.

Većina ustaških plakata u zaglavlju je imala ustaški simbol U. Omladinci bi samo nadopisivali — bojice: Ubojice. Takvi plakati, naravno odmah su skidani, a i omladini je bilo lakše nadopisati nekoliko slova nego da sama skida ustaške plakate.

Grad je tih dana bio pun tjeratica za onima koje su progonile ustaške vlasti. Na mnogima od tih tjeratica omladinci bi dopisivali različite poruke, kao npr. »Vlovi ga ako možeš.«

Kada su gradom osvanuli plakati s Titovom slikom i ucjenom na 100.000 zlatnih maraka, na mnogima od njih omladinci su nadopisivali: »A za Pavelića živog ni deset kuna.«

Nema sumnje, bilo je i izuzetnih, neplaniranih situacija. Jednu od njih zabilježio je i Feliks Lukman.

Lukman se našao u zagrebačkom kinu Central. Predstava je završena i on je među posljednjima napuštao dvoranu. Na izlasku, pažnja mu se zaustavila na nekoj zaboravljenoj teći na jednoj od sjedalica. Uzeo je teku i pošao kući. Kad je pogledao što u njoj piše, imao je što vidjeti. Bila je puna imena omladinaca sa srednjih škola s opisom njihovog ilegalnog rada i njihovih veza s pokretom. Bilo je jasno: teku je zaboravio ustaški doušnik koji je, na sreću, svratio prije u kino nego na ustašku policiju. Rano ujutro teka se našla na pravome mjestu, a svi ugroženi omladinci na vrijeme su obaviješteni da se sklone i odu iz grada prije nego što bude kasno.

USPJESI, ALI I ŽRTVE

Prikaz oružane borbe omladine Zagreba u 1942. godini ne bi bio potpun kada bismo redali samo akcije i uspjehe, zanemarujući činjenicu da je svaki od postignutih uspjeha imao i svoju cijenu i svoje žrtve.

Trećeg rujna 1942. ubijen je Josip Kulušić-Dugi, član Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreba. Pronađen je policijski izvještaj o njegovom ubojstvu. Evo tog opisa iz policijskog izvještaja:

»Istog dana oko 19 sati postavljena je zasjeda u svrhu uhićenja studenta zvanog 'Dugi'... Nakon kraćeg vremena pojavio se i sam 'Dugi' kome je od

strane izvidnika bilo naređeno da digne ruke u vis, a prethodno saopćeno da su pred njim redarstveni organi.

Čim je čuo riječ redarstvo, 'Dugi' se mašio samokresa i izvukao ga, ali ga je u istom momentu onesposobio s jednim hicem jedan ustaški izvidnik.

Kako je, međutim, 'Dugi' i nadalje vadio samokres, pripucala su i ostala dvojica izvidnika te se 'Dugi' srušio na tlo i nakon nekoliko časaka izdahnuo.

Iz isprava se vidi da je ubijeni student mudroslovnog (filozofskog) fakulteta po imenu Josip Kulušić, rođen 1921. godine u Selcima na Braču.«

Provala među srednješkolcima u ljetu 1942. započela je od jednog učenika Obrtne škole. Taj učenik je uhvaćen 22. kolovoza 1942. prilikom lijepljenja komunističkih značaka po gradu. Priznao je ilegalni rad i dao shemu organizacije i imena učenika sa svoje škole.

Neki od pohapšenih učenika s Obrtne škole dali su podatke o radu borbenih grupa i sa drugih škola. Pred Sveučilišnom knjižnicom bila je opkoljena i uhapšena 2. rujna 1942. još jedna grupa srednješkolaca. Bili su to Boris Vrček, Bruno Monetti, Stjepan Sablić, Drago Golubović i Jasna Krstić.

Netko iz te grupe dao je policiji podatke i o Emilu Ivancu i Stjepanu Cerjanu. Međutim, ni jednog od te dvojice policija nije mogla pronaći.

Emil Ivanc-Fazan u to vrijeme upravo je vršio dužnost sekretara Mjesnog komiteta SKOJ-a. Stjepan Cerjan-Puba bio je još od 1941. član srednjoškolskog rukovodstva. Otkriveni su bili i Sonja Fabijanić i Marjan Mahnić. Nastala je velika potraga policije i za jednim učenikom Trgovačke akademije koji je nosio nadimak »Hohštapler«. Bio je to učenik trećeg razreda Ivan Štangl. Na kraju je i on uhapšen.

Provala u srednjoj školi prenijela se i na studentsku organizaciju.

Na Šumarskom fakultetu uhapšena je član Mjesnog komiteta SKOJ-a Marija Radović-Meri, koja je održavala vezu s Josipom Kulušićem-»Dugim«. Uhapšeni su i Vladimir Blažević, Marijan Satler i Miroslav Rosandić. Provala se proširila i na Medicinski fakultet. Uhapšen je i Milutin Peričić, koji je na Medicini održavao vezu s braćom Zajšek.

Provala se proširila i na druge fakultete. Uhapšen je bio Stjepan Kovač, student tehnike, a zatim Velimir Vuletić. Poslije toga provala se proširila i na oficire u domobranstvu. Tako su se provale nizale u dugom lancu i teško ih je bilo zaustaviti.

Svi ti mladi ljudi bili su osuđeni na teške kazne. Jasna Krstić bila je suđena na smrt, pa pomilovana i poslana ulogor. Boris Vrček zatvoren je u Mitrovici gdje je umro. U Jasenovcu je ubijena i Sonja Fabijanić. Marija Radović također ubijena u logoru. Ivan Štangl, Neven Kirac, Marjan Mahnić, Stanko Šimetić, Anton Preložnik i Drago Golubović su strijeljani.

Provale u gradu imale su za posljedicu povećanu mobilizaciju i odlazak omladine u partizane.

Tako je, prema podacima iz izvještaja, samo u veljači 1943. godine iz grada u partizane otišlo 65 omladinaca. U svibnju je otišlo 20, u lipnju 30, a u rujnu 55 omladinaca. Naravno, taj broj je u stvari i mnogo veći, jer su mnogi odlazili u partizane preko različitih veza koje nije bilo moguće registrirati.

Mnogi zagrebački ilegalci nisu namjeravali još otići iz Zagreba, no opasnost da budu uhapšeni prisiljavala ih je da odu na teret i stupe u partizanske

jedinice. Prekaljeni borci na ulicama Zagreba uvijek su rado primani u redove boraca na terenu. Rad omladine u gradu nije, međutim, zamro. Na mjesta onih koji su odlazili ili pali, dolazili su novi mladići i djevojke.

Prema podacima, samo na fakultetima u ožujku 1943. djelovalo je u organizacijama USAOJ-a više od 250 studenata. Idućeg mjeseca broj se povećao na preko tri stotine.

Slično je bilo i u srednjim školama. Na 15 srednjih škola u svibnju 1943. djelovalo je 36 odbora USAOJ-a.

Prema izvještaju od 5. veljače 1943, koji je potpisala Lepa Perović, situacija u Zagrebu što se tiče ilegalnog rada sve je teža:

»U posljednje vrijeme pojačao se policijski teror. Racije su temeljitije. Spremaju blokadu čitavog grada... Namjeravaju obustaviti svaki promet i zabraniti svako kretanje za nekoliko dana i vršiti pretrese po stanovima. Za taj posao doveli su iz Sofije nekoliko stotina agenata Gestapoa...«

Česte provale i padovi (hapšenja) među omladinom posljedica su neiskustva i mladosti. Nije bilo mnogo bolje ni s partijskim kadrovima. Pa ipak, bez obzira na sve teškoće, kontinuitet ilegalnog rada održan je u Zagrebu od prvog do posljednjeg dana. Udarne grupe izvele su i u toku 1943. godine veći broj značajnih akcija.

U siječnju 1943. izvedena je akcija na ustaškog agenta kod postolara Pišpeka na Selskoj cesti. Akciju je izvela udarna grupa s Trešnjevke. U lipnju je izvršena akcija na ustaškog agenta Nikolu Rukavinu u Šubićevoj ulici. Slavko Blažina je u Ljubljanskoj ulici likvidirao jednog ustašu, a drugog ranio.

Na uglu Palmotićeve i Branimirove ulice udarna grupa sa željeznice Slavka Glavatića i Matkovića likvidirala je 23. ožujka 1943. njemačkog agenta na željeznici Hescheimera.

U Vlaškoj ulici 86 poginuo je 9. ožujka 1943. član MK SKOJ-a i rukovodilac udarnih grupa Josip Preskar-Boltek. Govoreći o akciji koju je Preskar izveo na provokatora i ustaškog doušnika Katovića, Lutvo Ahmetović ovako opisuje Preskara:

»Omladinac, postolar s Rokovog perivoja, Slovenac, onizak, čvrst, mlad čovjek, žustar i okretan. U licu crven, uvijek nasmijan, hitar kao vidra. Nadimak mu je bio Boltek. Bio je majstor za pojedinačne akcije. Preskara je pokazao provokator i, zbog straha da se s njim suoče, policajci su mu pucali iz automobila u leđa kod Petrove crkve u Vlaškoj ulici.«

Član MK Partije Ladislav Parfant-Umjetnik poginuo je 5. travnja 1943. u Palmotićevoj ulici 29. Slavko Petreković-Britva naletio je na zasjedu u jednom stanu u Heinzelovoj ulici. Policajci su pokušali svladati Petrekovića, ali je on jednoga ubio, a ostala dvojica su pobjegli.

Akcija na provokatora Ivankovića izvršena je početkom svibnja u Hercegovačkoj ulici. Akciju su izvršili Slavko Petreković, Ivan Mučnjak i Slavko Blažina.

Prema podacima iz dnevnog izvještaja policije, pripucano je na ustašku stražu na Grmoščici 1. svibnja 1943. Podaci iz policijskog izvještaja također iznose da je 29. lipnja izvršen napad na promatračku stanicu kod vile Weiss. Izvještaj navodi da je u napadu učestvovalo 8 do 10 napadača, koji su odbijeni. Ustaški agenti Rukavina i Čatipović likvidirani su u lipnju 1943. Njih su uhvatili omladinci na čelu s Dragutinom Plašćem, tadašnjim sekretarom Ko-

tarskog komiteta SKOJ-a, dok su u jednoj kući tukli ženu s namjerom da od nje izvuku obavijest o sinu koji je otišao u partizane.

SNALAŽLJIVOST UDARNIH GRUPA

Početakom 1943. godine osnovana je udarna grupa u kojoj su se nalazili Josip Jutriša-Janko, Josip Štimac, Josip Podboj, Božo Fiolić, Vlado Preljević, Ivica Čerlek i Slavko Valić. Po smjelosti u akcijama teško im je bilo naći premca.

Josip Jutriša-Janko i vođa udarne grupe na borongajskom aerodromu likvidirali su u ožujku 1943. njemačkog podoficira zaduženog za kontrolu rada na aerodromu. Nakon čašćenja po gostionicama, pijanka je završena na Horvaćanskoj cesti, a odatle je podoficir zajedno s automobilom nestao u Savi.

Nakon toga, pod rukovodstvom Ivice Čerleka, grupa je s aerodroma redovno izvlačila i otpremala za partizane različiti ratni materijal. Osim toga ta je udarna grupa na Borongaju izvela veći broj sabotaža na avionskim uređajima. Nakon sabotaže, avioni su umjesto bombardiranja partizanskih sela stajali u hangarima i čekali popravak.

Svakako najznačajnija akcija ove udarne grupe s aerodroma bila je likvidacija ustaškog bojnika Mate Čulinovića, proslavljenog Pavelićevog avijatičarskog asa, kako po akcijama na istočnom frontu tako i po bombardiranju partizanskih područja. Akcija je izvedena na gotovo nevjerojatan način. Bojnik je krenuo na bombardiranje partizanskih sela. Ali s namještenim instrumentima i praznim rezervoarom. Survao se i raznesen je bombama koje je namijenio nedužnom žumberačkom stanovništvu.

Udarna grupa Janka Jutriše ušla je jedno jutro u domobranskim uniformama u ustaško Ministarstvo promičbe, koje se nalazilo na Preradovićevom trgu iznad kina »Zagreb«, i iz njega iznijela nekoliko stotina kilograma papira, matrica, tuševa i drugog materijala. Iz Ministarstva su iznijeli i dva aparata za umnožavanje matrica. Pokušali su ponijeti i radio-stanicu, ali je bila ugrađena pa su odustali. Sve su to natrpali u kamion s domobranskim tablicama i prebacili u partizansku bazu u Desincu.

Drugom prilikom ova je udarna grupa usred grada u Mesničkoj ulici ugrabila komandanta Glavnog ustaškog stana nadsatnika Danu Petranovića. Naime, Janko Jutriša nalazio se, po partijskom zadatku, u domobranstvu i uspio dogurati da postane šofer velikog župana Prebega. Kao šofer visokog ustaškog funkcionara češće se automobilom našao na usluzi i drugim ustaškim glavešinama. Ne jednom bio je na usluzi i nadsatniku Petranoviću. Otuda ideja da upravo njega kidnapiraju i na zgodnom mjestu likvidiraju. Dugo se raspravljalo i planiralo kako to izvesti. Na kraju je dogovoreno da Štimac i Preljević u Mesničkoj ulici sačekaju Jutrišu onoga dana kad dobije nalog za vožnju nadsatnika Petranovića. Plan je uspio. Vozeći Petranovića, Jutriša se zaustavio u Mesničkoj ulici pored dvojice ljudi i prestavio ih ustaškom nadsatniku kao vojnog suca i gospodina inženjera koji radi na izgradnji županove kuće. Bili su to, međutim, ilegalci Josip Štimac i Vlado Preljević. Svi zajedno krenuli su autom do navodnog županovog gradilišta u Zaprešiću, gdje su se nadsatniku ilegalci još jednom predstavili — ovog puta pištoljima.

Ista udarna grupa isplanirala je da otme i ministra oružanih snaga NDH generala Vilka Begića. U kolovozu 1943. krenuli su u akciju Josip Štimac, Josip Veselić i Ivo Crnić. Ustaški general stanovao je u Petrovoj ulici. Na vratima kuće stajao je stražar. Javili su se stražaru, naravno i oni u domobranskim uniformama, i obavijestili ga da su pozvani generalu. Stražar nije bio previše zainteresiran, slegao je ramenima, a oni su se uputili ravno do generalova stana. Begića, međutim, nije bilo. Ipak su ušli u stan i pokupili pištolje, desetak kilograma municije i dva specijalna automata sa zračnim hlađenjem, od kojih je na jednom pisalo: »Ministru oružanih snaga NDH Vilku Begiću — Führer.« Umjesto generala — automati i municija. Pa i to je bilo nešto, iako bi bilo bolje da je bio general.

Oduzeto oružje je Janko Jutriša u svom legendarnom »packardu« prebacio iz Zagreba u partizansku bazu.

Grupa je planirala i više akcija koje su trebale biti izvedene u ustaškom Ministarstvu oružanih snaga. Ali neposredno prije prve od tih akcija u gradu je došlo do masovnog hapšenja. Uhapšeni su i Jutrišini suradnici, a njega su tražili kod rodbine. Bilo je očigledno da u gradu više ne može ostati. Automobil je ostavio na ulici, a on je 1. studenoga 1943. s drugim članovima grupe otišao u partizane. Našao se u četi u kojoj je šezdeset boraca imalo uniforme i oružanje, uključujući i četiri puškomitraljeza, zarobljene u akcijama njegove udarne grupe u Zagrebu.

Janko Jutriša je u partizanima postao komandant bataljona u Zagorskom odredu. Smrtno je ranjen 28. prosinca 1944. Proglašen je Narodnim herojem.

ORUŽANE AKCIJE NA PRILAZIMA ZAGREBA

Pored aktivnosti Jutrišine grupe, u gradu su se vodile i druge akcije. Mnoge od njih i dalje bilježe neprijateljski dokumenti. Tako jedan policijski izvještaj navodi da se u Gornjem Vrapču pojavila grupa partizana. Nema podataka o tome kakvu su akciju izveli. Međutim, to više i nije bilo veliko iznenađenje s obzirom na broj partizanskih akcija koje su se već gotovo čitavu 1942. i 1943. godinu vodile u najbližoj okolici grada.

Početak kolovoza 1943. udarna grupa sa željeznice, u kojoj su se nalazili Stjepan Poljan i Matko Bartičević, onesposobila je desetonsku dizalicu u ljevaonici Željezničke radionice.

U Maksimiru, svega kilometar od mitnice, jedna udarna grupa oduzela je 7. listopada 1943. automobil uredniku ustaškog lista »Hrvatski narod«. Policijski izvještaj od 8. listopada navodi da su u akciji oduzimanja vozila učestvovala četiri partizana. Napad je izvršen oko 14 sati.

U Frankopanskoj ulici na Kustošiji 23. listopada 1943. razoružana su i svučena tri domobranska narednika. Policijski dnevni izvještaj navodi da su i ovu akciju izveli partizani.

Izvještaji također navode da je 17. prosinca 1943. napadnuta straža na mitnici na Radničkoj cesti. Četiri vojnika su odvedena, dok su trojica uspjela pobjeći. Iste noći napadnuta je i zarobljena straža na Jakuševačkom mostu. Napad na mitnicu na Radničkoj cesti ponovljen je 20. prosinca, a na stražu kod Jakuševačkog mosta 24. prosinca. Ove akcije izvršio je jedan vod Zagrebačkog partizanskog odreda.

To je već doba zajedničkih akcija, u kojima udarne grupe surađuju s diverzantima i partizanskim jedinicama koje vode akcije u neposrednoj blizini grada. Ta suradnja započela je u većoj mjeri još u ožujku 1943. To je i bio cilj dolaska čuvenog rukovodioca diverzantske sekcije Glavnog štaba Hrvatske Ivana Hariša u Zagreb. Zbog toga će se kasnije, a posebno 1944. godine, u terminologiji sve manje upotrebljavati naziv udarne, a sve više partizanske grupe.

U ratnoj 1943. godini potrebno je zabilježiti još dvije akcije. One možda i ne spadaju u red akcija oružanih grupa u gradu, ali su izvedene uz suradnju partijske organizacije grada i obavještajnog oficira Zagrebačkog partizanskog odreda Josipa Benca-Mosera, na čelu s komesarom odreda, Narodnim herojem Marijanom Badelom. To je napad Turopoljsko-posavskog odreda na skladište avionskih bombi i municije u Sopnici kod Sesveta, izveden 18. prosinca 1943. i napad Dvadeset i osme slavonske divizije i Turopoljsko-posavskog odreda 19. prosinca na neprijateljski aerodrom Kurilovec kod Velike Gorice.

U napadu na skladište bombi u Sopnici kod Sesveta uništeno je 390.000 kg avionskih bombi i zarobljen veći broj neprijateljskih vojnika. U borbama na aerodromu Kurilovec uništen je jedan bombarder i veći broj kamiona. Zarobljeno je 150 domobrana, 16 njemačkih vojnika, a 460 zarobljenika bivših talijanskih vojnika je oslobođeno. Neprijatelj je imao 50 mrtvih i veći broj ranjenih. Hangari su zapaljeni. Zarobljeno je petnaest puškomitraljeza, dva protuavionska mitraljeza, jedan vatrobacač i veći broj druge vojne opreme.

Rezimirajući akcije u 1943. godini, očita je aktivnost partijske i omladinske organizacije. Podaci su užimani iz neprijateljskih i naših dokumenata. Razumljivo je da sve akcije nisu zabilježene, pa ipak i ono što je zabilježeno čini se impozantnim i velikim.

U izvještaju Povjerenstva za sjevernu Hrvatsku od 24. ožujka 1944. kaže se:

»Udarne grupe... Svega u njima imade 6 ljudi... Mi smo zaključili da ne treba forsirati razvijanje tih grupa nego da u njih treba da dođu samo izabrani drugovi, a da sve akcije moraju biti najpomnije organizirane. U sadašnjoj situaciji u Zagrebu forsiranje stvaranja većeg broja udarnih grupa potpuno bi apsorbiralo ionako malobrojnu partijsku organizaciju, a preko izvedene akcije vjerojatno bi izazvalo padove.«

AKCIJE ODREDA DIVERZANATA

To je najvjerojatniji razlog što u 1944. godini najveći broj akcija izvode stručni diverzanti i mineri Ivana Hariša.

Tako su 19. srpnja 1944. mineri Ivana Hariša Drago Hursijević-Žugec i Milutin Vignjević, uz pomoć Barice Hršak, te partijske i omladinske organizacije, kao i dvojice avijatičara suradnika, digli ponovno u zrak aerodrom Kurilovec. Sedamnaest aviona i tisuće tona eksploziva odletjelo je u zrak. Jedanaestog kolovoza 1944. mineri Ivana Hariša i Pokupsko-posavskog diverzantskog odreda ponovo su na aerodromu u Borongaju.

Četrnaestog kolovoza te godine na Borongaju je uništen jedan lovački avion, a 16. kolovoza je udarna grupa sa željeznice izvela akciju na Glavnom

kolodvoru: dignut je u zrak vojnički transportni vlak. Poginulo je 50 Nijemaca i 6 ustaša. Sedamnaestog kolovoza minirana su dva aviona na aerodromu Pleso. Dvadeset i petog kolovoza na ulici su ubijena dva ustaška oficira i pet ustaških vojnika. U listopadu je izazvana eksplozija na borongajskom kolodvoru. Uništeno je sedam lokomotiva. Petog studenog podmetnuta je mina u vojnoj menzi u kavani »Medulić«. Trinaestog prosinca podmetnuta je mina u kinu Tuškanac: poginulo je 15 njemačkih vojnika i oficira. Istog dana na stanici Peščenica dignut je u zrak jedan vlak. Osamnaestog prosinca napadnuta je u gradu jedna njemačka patrola: poginula su dva oficira i četiri vojnika. Dvadeset i petog prosinca 1944. na aerodromu »Pleso« izazvana je eksplozija u skladištu avionskih bombi. Računa se da je eksplodiralo 22.000 kilograma avionskih bombi. Tom prilikom izazvan je požar koji je nanio veliku štetu. Istog dana je na aerodromu Borongaj onesposobljeno pet aviona i osam avionskih mitraljeza.

Prema depeši broj 84 Glavnog štaba Hrvatske diverzantska grupa nedaleko od Zagreba ubila je njemačkog general-majora Brandnera. Radio-Zagreb objavio je njegovu smrt, kao i to da je zbog ubojstva Brandnera izvršeno vješanje pedeset talaca.

Spomenute akcije navode se i u depeši Glavnog štaba Hrvatske — Vrhovnom štabu. Depeša broj 94 od 3. siječnja 1945. glasi: »Za V. š. Na svim odsjecima borbe lokalnog značenja. Naši diverzanti izvršili nekoliko uspješnih akcija u Zagrebu i okolini. 13. XII u kinu u Tuškancu ubijeno paklenom mašinom 15 njemačkih oficira, 25. XII na aerodromu Pleso kod Velike Gorice dignuto u zrak 22 tone avionskih bombi. Istoga dana na aerodromu Borongaj uništeno 5 aviona i 8 avionskih mitraljeza, 28. XII na aerodromu Borongaj bačene u zrak njemačke barake. Broj žrtava nepoznat.«

Od značajnijih akcija Zagrebačkog partizanskog odreda u neposrednoj blizini Zagreba spomenimo upad Prvog bataljona Zagrebačkog odreda noću 28—29. travnja 1944. na Pantovčak — Šestinski vrh, na mjesto gdje se nalazila domobranska protuavionska artiljerija.

Drugi bataljon Zagrebačkog odreda noću 21. lipnja 1944. napada i likvidira ustaško uporište čučerje kod Zagreba, a 2. listopada 1944. Prvi bataljon napada i likvidira grupu ustaških policajaca koji su došli hapsiti suradnike NOP u čučerju. Tom prilikom ubijeno je 6 ustaških agenata, među kojima i ustaški »doglavnik« Stipetić.

Treći bataljon Zagrebačkog partizanskog odreda je 26. rujna 1944. vodio teške borbe s jednom bojnom ustaša PTS (Poglavnikov tjelesni sdrug), čiji napad je na juriš odbio i neprijatelju nanio gubitak od 7 mrtvih i više ranjenih, te spasio selo Vidovec da ga ustaše ne zapale. U selu Vidovcu Odred je vodio nekoliko težih borbi s ustaškim i domobranskim jedinicama, koje su dolazile u napad iz Zagreba.

Broj podataka o oružanim akcijama u Zagrebu 1945. godine zabilježen je u operativnom izvještaju Štaba grupe diverzantskih odreda broj 17/45 od 1. travnja 1945, a koji je upućen Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske. Dragocjeni su i podaci koji su zabilježeni u depešama Glavnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu.

POSLJEDNJI DANI RATA I AKCIJA U ZAGREBU

Prema navedenim dokumentima, u Zagrebu i najbližoj okolici prvih mjeseci 1945. godine izvršene su ove akcije:

Dvadeset i prvog siječnja u Zagrebu je u zrak dignuta njemačka radio-goniometrijska stanica i jedna vojna garaža.

Drugi veljače 1945. pred zgradom firme »Tapred« u Vodovodnoj ulici uništen je jedan oficirski autobus sa 45 sjedišta. Peti veljače u Deželićevoj ulici stavljena je mina pod biljar u gostionici. Ubijeno je jedanaest, a ranjeno dvadeset i dva neprijateljska vojnika. Desete veljače na Zapadnom kolodvoru stavljena je mina u parni kotao lokomotive, koja je nakon eksplozije potpuno uništena. Dvanaesti veljače uništena je jedna lokomotiva na pruzi kod Savske ceste. Prema depeši Glavnog štaba broj 17, diverzantske grupe minirale su na zagrebačkom aerodromu šest aviona tipa »Dornier«. Na pruzi u Kustošiji uništena je trinaesti veljače još jedna lokomotiva. Istog dana u Kustošiji razoružan je i svučen jedan neprijateljski vojnik. Prema depeši broj 4, u Maksimiru su diverzantske grupe digle u zrak petnaesti veljače njemački transportni vlak. Istog dana u Zagrebu je izvršena diverzija u Tvornici konca Ubijeno je šest Nijemaca. Šesnaesti veljače 1945. u Zagrebu je u Kustošiji ubijeno pet neprijateljskih vojnika i jedan žandar na straži, a petorica su ranjena.

Prema depeši Glavnog štaba Hrvatske broj 72, u Zagrebu je dvadeset i peti veljače 1945. izazvana eksplozija u ljevaonici željeza »Sila«. Ubijeno je četrdeset Nijemaca, a veći je broj ranjen. Dvadeset i sedmi veljače minirana je stražarnica pred vojničkom barakom na Sv. Duhu. Ustaški stražar je ubijen. Dvadeset i osmi veljače na šetalištu Jelenovac stavljena je paklena mašina pod jednu klupu: ubijeno je sedam, a ranjeno pet neprijateljskih vojnika. Istog dana u Kustošiji, nedaleko od tržnice, ubijen je ustaški bojnik Slavko Grozdić. Prema depeši Glavnog štaba Hrvatske broj 23, u Zagrebu je četvrti ožujka 1945. u jednoj njemačkoj kavani bombom ubijeno tri, a ranjeno četrnaest Nijemaca.

Osmi ožujka 1945. ponovno je u Kustošiji ubijen jedan stožerni narednik avijatičar. Jedanaesti ožujka ubijen je jedan ustaški poručnik, a zarobljen jedan pištolj i automat. Četrnaesti ožujka između Sesveta i Sesvetskog Kraljevca miniran je jedan vlak. Devetnaesti ožujka ubijen je jedan gestapovac. Dvadesetčetvrti ožujka ubijeni su jedan legionar i jedan domobran. Prema depeši Glavnog štaba broj 23, trinaesti travnja ponovno je na aerodromu Borongaj spaljen jedan avion. Aerodrom Pleso je zbog stalnih napada gotovo napušten — kaže se dalje u depeši.

Bili su to posljednji dani rata, ali početak borbi za konačno oslobođenje Zagreba. Prve jedinice Jugoslavenske armije ušle su u Zagreb 8. svibnja 1945. i nastavile čišćenje grada, koje je završeno u toku slijedećeg dana. Deveti svibnja u grad su ušle jedinice Desetog korpusa i Zagreb je potpuno oslobođen.

Sve ove brojne oružane akcije dokumentirano dokazuju da su Partija i SKOJ u Zagrebu odgojili i dali revoluciji niz svijetlih likova koji su svojim herojstvom u tim akcijama, kao i u zatvoru, u logoru, u jurišima i u drugim aktivnostima bili primjer odvažnosti i samopožrtvovanja do posljednjeg trenutka života. Neki od tih hrabrih mladih antifašista i skojevaca ostali

su živi, da budu živi svjedoci ovih tragičnih i herojskih povijesnih zbivanja.

Organizatori i jedni od prvih partizana Žumberka, Banije, Like, Slavonije, Moslavine, Hrvatskog zagorja, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Korduna, Dalmacije i Istre, pa dijelom i Bosne, bili su u velikom broju zagrebački komunisti i skojevci. I Zagreb je bio do oslobođenja poprište revolucionarne borbe, a mladi komunisti, skojevci i antifašisti činili su jezgro te borbe, naročito u udarnim grupama.

Od 1.322 narodnih heroja Jugoslavije 141 rođeni su u Zagrebu ili su u njemu djelovali u partijskom i skojevskom radu uoči ili u toku NOB-e. Od toga su 75 omladinaca približno između 19 i 27 godina. Od tih 75 zagrebačkih omladinaca — narodnih heroja, 47 je dalo svoje mlade živote u borbi protiv klasnog neprijatelja i fašizma u toku naše herojske narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Nikola Kožul

PODJELA OMLADINE NIJE USPJELA

ZNAČAJAN POTHVAT ANTIFAŠISTIČKIH SREDNJOŠKOLACA NA STADIONU

Vladimir Bakarić:

TO JE BILA IZVANREDNA AKCIJA

U intervjuu koji je dr Vladimir Bakarić 13. kolovoza 1981. dao listu »Fokus« i Televiziji Zagreb — na pitanje o tom kako je Partija reagirala na pokušaje ustaša da pridobiju na svoju stranu intelektualne krugove — drug Bakarić je odgovorio:

»Najveći udarac smo im dali omladinskom akcijom na stadionu, o kojoj naši mladi ljudi jedva nešto znaju. To je bilo prije napada na Sovjetski Savez. To je njihov prvi atak da zadobiju omladinu za sebe, da stvore svoje omladinske organizacije po uzoru »Hitler-Jugenda«. Tada su izveli svu zagrebačku srednjoškolsku omladinu na stadion i htjeli odvojiti Židove, Srbe i komuniste od omladine da bi s njom mogli raditi što žele. Na poziv da Srbi i Židovi idu na jednu stranu cijela ta masa je došla na tu stranu, dakle, dala jepolitičku pljusku ustašama, koji se na području omladine nikada nisu oporavili. Oni nikada nisu mogli osnovati jednu veliku omladinsku organizaciju poput »Hitler-Jugenda«. To je bila nenaoružana, ali po svom odjeku izvanredna akcija. (...) To je bila velika akcija.

Neposredno prije rata, nakon rušenja vlade Cvetković — Maček, u skladu s partijskom antifašističkom politikom i zagrebački srednjoškolci orijentirali su se na traženje načina i mjesta gdje bi mogli dati najveći doprinos obrambenim naporima zemlje. S obzirom na to da nismo bili vojnici, niti potpadali pod vojnu obavezu, usmjerili smo se na zagrebačku organizaciju Civilne zaštite kao službu u kojoj bi mogli dati koristan prilog ratnim naporima. U tom pravcu bili smo upućeni partijskom direktivom. Zagrebačka služba Civilne zaštite, koja je do tada bila mala organizacija (njezin centar je tada bio u predjelu Ksavera, sadašnji prostor Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada), odjednom je počela rasti i bujati, na iznenađenje i samog službenog rukovodstva organizacije. Bilo je normalno da u trenucima kada se očekuje rat jača služba Civilne zaštite, ali tom rukovodstvu ipak nije bilo jasno odakle odjednom toliki interes zagrebačkih srednjoškolaca, osjećaj odgovornosti i svijesti da im je mjesto u toj organizaciji. Osim jedne ili dvije muške srednje škole, sve druge su preko svojih školskih organizacija SKOJ-a povele organiziranu akciju pristupanja Civilnoj zaštiti. Vodio se računa da u tu organizaciju uđu istinski antifašisti i nastojali smo onemogućiti ulazak frankovcima i klero-fašistima. Unutar Civilne zaštite osposob-

ljavali smo se za ratne potrebe, pa su tu nastale vatrogasna četa, prva pomoć, građevinska, protukemijska i druge stručne jedinice službe, sastavljene uglavnom od srednjoškolaca.

OKUPACIJA ZATVARA ŠKOLE

Početak rata zatvorene su sve škole. Zagrebački srednjoškolci sa stalnim boravkom u Zagrebu ostali su u gradu, dok su ostali krenuli u svoja mjesta.

Zagrebački skojevci postali su svjesni da je došao trenutak za koji su pripremali sebe i ostalu omladinu. Kad su ustaše u Zagrebu počeli sistematski progoniti Srbe i Židove, zagrebački skojevci, osobito skojevci Hrvati, bili su svjesni da su akcije solidarnosti s omladinom progonjenih i obespravljenih naroda u tim trenucima od osobitog značenja.

Već 22. svibnja 1941. objavljen je ustaški oglas kojim se pozivaju svi Židovi »muškog i ženskog spola, bez obzira na godine starosti i bilo koje vjeroispovijesti, da odmah nakon primitka židovskog znaka prikopčaju taj znak na lijevu stranu prsiju i lijevu lopaticu«.

Istim je oglasom naređeno zagrebačkim Židovima da se od 23. do svibnja moraju abecednim redom prezimena javljati Židovskom odsjeku ustaškog redarstvenog povjereništva, koje je tada bilo u Bogovićevoj 7/1 kat.

Istodobno su ustaše zahtijevale od svih »arijevac« da su dužni »svakog Židova i Židovku, koji se ovom pozivu ne odazove, prijaviti Ispostavi ustaškog redarstva, Židovski odsjek«.

S obzirom na to da su zagrebački Židovi već bili evidentirani kod Židovskog odsjeka redarstva, odazivali su se pozivu radi primanja židovskog znaka, što je značilo da ga moraju i nositi. Međutim, u akciju stupa organizacija SKOJ-a.

Potkraj svibnja 1941. na tadašnjem Jelačićevu trgu, u Ilici, na Zrinjevcu i drugim prometnim mjestima u gradu pojavljivale su se zajedničke skupine omladinaca i omladinski sa židovskim znakom i bez njega. Omladina je šetala gradom, bučno razgovarala, šalila se, smijala kao da židovskog znaka nije ni bilo. Bila je to jednostavna, ali vrlo efektna akcija SKOJ-a.

Prolaznici su se osvrtni za tim skupinama mladića i djevojaka, neki su se smješkali sa simpatijama, a drugi izražavali zabrinutost zbog moguće ustaške reakcije, jer svakome je bilo jasno da su te šetnje bile demonstracija protiv diskriminacije ljudi i izazov ustašama.

Na ustašku reakciju nije trebalo dugo čekati.

Ustaško glasilo »Hrvatski narod« već je 29. svibnja 1941, pod naslovom »Židovima zabranjeno zadržavanje u središtu grada i javnim perivojima« i podnaslovom »Stroge mjere protiv Židova koji se ne drže ovih odredaba«, objavilo naredbu ustaškog redarstva u kojoj, između ostaloga, stoji:

»Osim toga je zabranjeno zadržavanje Židovima u središtu grada, i to poimence u Ilici, na Jelačićevom trgu, oko Glavnog kolodvora, na Krešimirovom trgu, Zvonimirovoj ulici, kao i u svim okolišnim ulicama, koje graniče sa spomenutim trgovima i ulicama. Razumije se po sebi, da se Židovi ne smiju zadržavati uopće u sjevernom dijelu grada«.

U zaključku te naredbe posebno je istaknuto:

»Posebno je Židovima strogo zabranjeno zadržavanje na svim javnim šetalištima i perivojima. Oni Židovi, koji budu zatečeni u središtu grada i u javnim perivojima, bit će strogo kažnjeni.«

Spomenuta organizirana akcija SKOJ-a protiv žigosanja ljudi jedna je od brojnih aktivnosti u ostvarivanju obaveza koju je u svom pozivu omladini uputio i CK KPJ svojim letkom u povodu 1. svibnja. Između ostalog tu se ističe da se omladina poziva da bude »u prvim redovima narodne borbe protiv imperijalističkih zavojevača, u borbi za sretnu i bolju budućnost mlade generacije«.

OSNIVANJE USTAŠKE NARODNE ZAŠTITE

Početak svibnja 1941. ustaše su donijele odluku o osnivanju nove omladinske organizacije, kojoj su dali ime Narodna zaštita. Ta je organizacija trebala okupiti svu mušku omladinu određenih godišta koja nije bila u radnom odnosu niti je spadala pod vojnu obavezu. Narodna zaštita trebala je obuhvatiti i poslove dotadašnje Civilne zaštite, ali s ciljem da liči njemačkom »Hitler-Jugend«.

Ustanovljavanjem Narodne zaštite NDH (NZ NDH) i Radne službe, uz izravnu suradnju nacističkih »stručnjaka« za uklapanje omladine u sveobuhvatni militaristički sistem, ustaše su formalno »riješili« problem organiziranja i uspostavljanja kontrole nad onom masom srednjoškolaca i studenata kojima nije bilo ni na kraj pameti da postanu članovi Ustaške mladeži.

Međutim, u smislu ustaškog zakona o nacionalno i rasno čistim »hrvatskim oružanim snagama«, članovi Narodne zaštite NDH mogli su biti, s obzirom na to da je ta služba obuhvaćala i »klasične« poslove »civilne zaštite« i vojničku prednaobrazbu, samo omladinci Hrvati i »pripadnici prijateljskih savezničkih naroda«. Za omladince obespravljenih i progonjenih naroda u NDH bila je predviđena pripadnost Radnoj službi. Ali prvi pozivi koje su ustaše uputili srednjoškolicima da se jave na Maksimirskom stadionu bili su upućeni svim omladincima bez obzira na nacionalnu i rasnu pripadnost.

Na prostoru između Maksimirske ceste, Svetica, Ulice Divka Budaka i »Dinamova« stadiona, gdje je danas Sportski centar JNA u Zagrebu, nalazio se Sokolski stadion, sagrađen 1934. godine. Stadion je imao sletišta s vježbalištem i drvene tribine u obliku pravokutnika. U sastavu zapadne strane tribina, prema Sveticama, sagrađena je zgrada. Taj stadion dopao je 1941. godine u ruke ustaša čitav i neoštećen, tako da su ga ustaše počeli koristiti za svoje potrebe.

Zagrebački srednjoškolci skupili su se — prema ustaškoj naredbi — na stadionu u Maksimiru 19. svibnja 1941. Zbog kiše ovaj prvi zbor srednjoškolaca nastavljen je slijedeći dan.

Na zahtjev ustaških funkcionara, koji su se smjestili na terasu zgrade na zapadnoj strani tribina, srednjoškolci su se postrojili po školama, kao u doba predratne Civilne zaštite.

Prema ustaškom glasilu »Hrvatski narod« iz toga doba, na stadionu su bili omladinci iz jedanaest zagrebačkih srednjih i srednjih stručnih škola. Bili

su tu učenici od V do Vili razreda tadašnjih gimnazija i od I do IV razreda srednjih stručnih škola, a to je otprilike odgovaralo uzrastu od 15 do 18 godina.

Dok su ustaški funkcionari sa spomenute terase rukovodili programom i izdavali srednjoškolcima na vježbalištu naredenja, skojevci su »izučavali situaciju« i odnos snaga.

Prije svega, zapazili su da u školskim formacijama na stadionu nema srednjoškolaca frankovaca koji su se prije rata isticali svojim ustaškim stavovima i djelovanjem, osobito onih najstarijih, tj. iz dva posljednja razreda srednjih škola. Među njima bilo je više onih koji su imali stalno boravište izvan Zagreba, pa su vjerojatno bili zauzeti organiziranjem ustaškog aparata u svojim mjestima.

Odsutnost istaknutih srednjoškolaca frankovaca (ustaša), osobito onih iz starijih razreda, poslije se razjasnila. S obzirom na to da je bila riječ o aktivistima koji su zajedno s Paveličevim ustašama iz emigracije činili osnovnu strukturu »državnog« i »političkog« aparata NDH, dobar dio tih srednjoškolaca ustaša bio je već na određenim pozicijama ih na pripremim tečajevima za različite vojne i civilne funkcije.

Promatrajući pažljivo stanje na stadionu, skojevci su od samog početka zapazili tu pogodnu okolnost. Ali to još nije značilo da ustaška policija nije imala među srednjoškolcima svoje špijune.

JAVNO IZRAŽAVANJE NEZADOVOLJSTVA NA PRVOM ZBORU SREDNJOŠKOLACA

Ipak, skojevci su već na tom prvom zboru na stadionu počeli izvikivati neke zahtjeve kojima su izražavali nezadovoljstvo mladih s postupcima ustaša, kao: »Hoćemo cipele«, »Nećemo vježbati u svojim odijelima« i slično. Na taj su način »testirali stanje« i »odnos snaga na terenu«, proučavajući reagiranje ustaških funkcionara na tribini.

Oni s tribine pozivali su na red i disciplinu. Prvi dojam bio je da ustaški »odličnici« na tribini u parolama o cipelama i odijelima ne vide njihov politički smisao, tj. odraz političkog raspoloženja i odnosa srednjoškolaca prema rukovodstvu Narodne zaštite NDH.

Ustaška štampa je tih dana donosila izvještaje o zborovima Narodne zaštite, ali — iz razumljivih razloga — o masovnom demonstrativnom istupu zagrebačkih srednjoškolaca nije bilo ni riječi. Ipak o ponašanju srednjoškolaca na stadionu, o njihovom buntu, neposluhu i nedisciplini, promakao im je jedan izvještaj nakon prvog zbora srednjoškolaca 19. svibnja 1941, koji se zbog kiše nastavio i slijedećeg dana. Vjerojatno su ustaše pretpostavljali da će se srednjoškolci nakon upozorenja na samom stadionu i nakon ovog upozorenja preko novina primiriti i drukčije pristupiti obavljanju zadataka obveznika Narodne zaštite.

Pod naslovom »Oko 3.000 srednjoškolaca prijavilo se u radnu službu« i podnaslovom »Srednjoškolskoj omladini posvetit će se posebna pažnja«, »Novi list« od 21. svibnja 1941. objavio je opširan izvještaj o tom prvom zboru zagrebačkih srednjoškolaca na stadionu u Maksimiru. Napis je ispunjen žalo-

pojčkama zbog nediscipline, nepokornosti i neposlušnosti, kao i s otvorenim prijetnjama.

Bit će dovoljno samo nekoliko citata iz tog opširnijeg izvještaja sa stadiona za ilustraciju onoga što se događalo već na prvom zboru srednjoškolaca. Akcija SKOJ-a i antifašističke omladine pojačana je na drugom zboru od 23. svibnja, da bi doživjela svoju kulminaciju na trećem zboru od 26. svibnja 1941.

Ustaški izvjestitelj je događaje na prvom srednjoškolskom zboru 19. svibnja 1941. ovako vidio i tumačio sa tribine:

»Kada je pred nekoliko dana obavljeno popisivanje sveučilištaraca, sve se odvijalo u uzornom redu ...

Danas je, međutim, bio obrnut slučaj. Srednjoškolci su se na žalost pokazali veoma nedisciplinirani.

Vidjelo se već pri samom prijavljivanju da će pored mnogih teškoća i zapreka iskrsnuti novih, daleko težih, zbog nediscipliniranosti, a i u mnogo slučajeva neodgovornosti. Djeca koja n'ijesu privikla radu i poslušnosti i za koje nije bilo ozbiljnog autoriteta, unijela su nered među one, koji bi sami po sebi slušali i izvršavali zapovjedi. Čim je sunce malo pripeklo, nastalo je u njihovim redovima komešanje. Disciplina je popustila, redovi su se razbili i srednjoškolci su se počeli razilaziti po stadionu. Uzalud su bili svi pozivi, zapovijedi i apeliranja na svijest, uzaludne su bile sve stroge odredbe, nediscipliniranost je preuzela maha«.

Nakon opisa ponašanja srednjoškolaca na stadionu, ustaški izvjestilac je podvukao:

»Međutim, na ovu žalosnu pojavu ne smije se samo površno gledati. Ona ima u sebi dublje razloge.«

Među ove razloge navodi se školski odgoj u bivšoj Jugoslaviji i raskorak koji je stvoren između srednjoškolaca i njihovih nastavnika, pa se dodaje:

»Pojedinci su iskoristili ovaj momenat i rušili autoritet i onih nastavnika kojima je svetinja hrvatstva ostala stalno pred očima. Destruktivni elementi su na taj način već u srednjoškolskim klupama iskoristili povoljnu priliku za rušenje autoriteta u dušama srednjoškolaca. I ta omladina, bez svijesti o autoritetu, skuplja se danas u tolikom broju na stadionu ne pomišljajući na zadatke, koji je čekaju, te je dala maha svojoj mladenačkoj neobuzdanosti na nepoželjan način.«

Nakon što se objašnjava da je zadatak upravo predvojničke naobrazbe i radne službe da usadi u srednjoškolce ono što im nedostaje, a to da je osjećaj discipline i poštivanje autoriteta, u zaključnom dijelu izvještaja se podvlači:

»Iz duša naše mladosti treba iščupati sve strane ideje, treba im usaditi poštivanje prema autoritetima i privesti konstruktivnom radu«.

I ustaško rukovodstvo Narodne zaštite je nastavilo s provođenjem svog plana, a SKOJ je nastavio akcijom suprotstavljanja ustaškim ciljevima.

Ustaše su, dakle, bili veoma nezadovoljni, ah su skojevci bili »zadovoljni« jer su već na ovom zboru otkrili i iskušali mogućnost izražavanja nezadovoljstva i stvaranja atmosfere nediscipline na stadionu.

ODMJERAVANJE SNAGA NA DRUGOM ZBORU

Drugi zbor srednjoškolaca na stadionu u Maksimiru održan je 23. svibnja 1941. Na tome je zboru objavljen čin formalnog osnivanja Prve zagrebačke pukovnije Narodne zaštite NDH, njezino preuzimanje u sastav »zračnih snaga NDH«, te su zagrebačkim srednjoškolcima — vojnicima Prve pukovnije NZ NDH — saopćena imena zapovjednika pukovnije i njezinih budućih pet satnija. Zbor je imao svečani karakter. Uz rukovodstvo Narodne zaštite i komandni kadar pukovnije, na terasi je bila grupa ustaških političkih i vojnih funkcionara koji su zajedno s predstavnikom njemačke vojske trebali uveličati svečanost. Međutim, politički raskorak između funkcionara na terasi i srednjoškolaca na terenu, koji se jasno ispoljio već na prvom zboru, postajao je u toku ovog zbora sve jasniji i dublji. Svijest da se i pred ustašama i u uvjetima terora može pružati organizirani otpor prevladavala je kod sve većeg broja omladinaca. Parole: »Nećemo vježbati u svojim odijelima i cipelama«, ili: »Ako smo vojska, hoćemo sledovanje« koje su se čule već na prvom zboru, sada su, uz sve bučnije odobravanje, dolazile sa svih strana, iz svih školskih formacija i sve češće. Skojevcima je postalo jasno da masa omladinaca prihvaća akciju i da je treba dalje voditi i razvijati.

Režimski funkcionari na terasi, čini se, nisu još bili svjesni djelovanja ilegalne organizacije SKOJ-a na samom stadionu, a u prigodnim, naoko bezazlenim parolama nisu prepoznavali izraz organiziranog političkog stava i bunta. Govornik sa tribine, čiji je govor bio ometan, zadovoljavao se samo pozivima na mir i red.

Upravo tih dana došlo je do Pavelićeve prodaje hrvatskog nacionalnog teritorija Italiji i, da stvar bude i tragikomična, do ponude talijanskom princu, vojvodi od Spolleta, da postane kralj NDH. Pavelić je te sporazume u Rimu potpisao 1941, a svoj »veliki govor« na Markovom trgu u Zagrebu, kojim je cinički i besramno pokušao javnost uvjeravati da je to dobro za Hrvatsku, održao je dva dana nakon toga. Da bruka bude veća, kritiku tog Pavelićevog čina, kojim su bile otvorene oči i onima koji su bili zbunjeni ustaškom propagandom, ustaše su bili proglasili širenjem »alarmantnih vijesti« i pokušavali spriječiti hapšenjima, čime je postignut samo obrnuti efekt. Ta gruba i otvorena Pavelićeva izdaja, koja se sticajem okolnosti desila u vrijeme prvog zbora zagrebačkih srednjoškolaca na stadionu u Maksimiru, pridonijela je još žešćem revoltu omladine protiv ustaša i njihove politike.

TREĆI ZBOR NA STADIONU — DEMONSTRACIJA JEDINSTVA OMLADINE

Nekoliko dana poslije toga, 26. svibnja, održan je i treći zbor zagrebačkih srednjoškolaca. Njegov je zadatak bio da se dotadašnje školske formacije reorganiziraju u bataljone, čete i manje jedinice Prve zagrebačke pukovnije Narodne zaštite. Uz druge oficire na terasi su bili oficiri koji su trebali preuzeti komandu nad svojim novim jedinicama, dok su podoficiri stajali na terenu ispred tribine. Ali da bi zapovjednik ove pukovnije, bojnik-pilot Franjo Džal, mogao obaviti taj zadatak u potpunosti, bilo je predviđeno da se u smislu ustaške odredbe o nacionalno i rasno čistim oružanim snagama iz školskih formacija odvoje Srbi i Židovi i pripadnici drugih obespravljenih

i progonjenih narodnosti. Stoga je i ovaj zbor započeo govorom pukovnika Navratila kojim se htjelo prikazati značenje trenutka s ustaško-okupatorskog stajališta.

Premda su skojevci mogli pretpostaviti da će, prije ili poslije, doći do pokušaja razdvajanja omladinaca Hrvata od omladinaca Srba, Židova i drugih iprogonjenih narodnosti, smatrali su da će do toga doći vjerojatno na temelju pojedinačne prozivke, po školama, po razredima, na osnovi poimenične evidencije. Iako su mogli misliti da će do toga doći kad zapovjedništvo Prve pukovnije pride organizaciji manjih jedinica, a nagoviješteno je da će to biti zadatak zbora koji je bio u toku — skojevci ipak nisu očekivali da će se zapovjedništvo Prve pukovnije odlučiti na to da spektakularno razdvoji omladince, posluživši se pri tom jednostavno naredbom Srbima i Židovima da se sami odvoje.

Kritični trenutak je nastao kada je govornik naglašavao da u postrojbama Narodne zaštite NDH, s obzirom na njezinu vojnu komponentu, u smislu odredbe o nacionalno i rasno »čistim« oružanim snagama NDH, mogu biti samo Hrvati i pripadnici »prijateljskih savezničkih naroda«, a da će ostali srednjoškolci biti organizirani u jedinice Radne službe. Svoj govor je zaključio tako da je povišenim i svečanijim tonom naredio da se Srbi i Židovi odvoje od svojih školskih formacija, da prijeđu na određenu stranu vježbališta »kako bi Hrvati mogli sami da se dogovore o svojim nacionalnim poslovima«.

U tom je trenutku na vježbalištu najprije zavladao tajac. Bio je to kritički, povijesni trenutak u višegodišnjoj antifašističkoj borbi zagrebačke omladine protiv nadirućeg nacifašizma, trenutak kad se moralo ustašama dati odgovor. Ali, koji i kakav?

Omladinci Srbi i Židovi, kojima je naredba o odvajanju upućena izravno preko megafona s tribine, bili su napeti. Trenutak je bio pun neizvjesnosti. U formacijama, sa svojim drugovima Hrvatima, osjećali su se sigurnijima. Ako se odvoje, što će uslijediti? Hoće li ih ustaški krvnici izravno sa stadiona odvesti u zatvor? Oni bi trebali postati članovi tzv. Radne službe mladosti. Što bi to trebalo značiti? Hoće li se iz svojih kuća javljati na posao ili će biti strpani u »radne logore«?

O tim i sličnim pitanjima razmišljali su ne samo tog trenutka, kada su ustaše s tribine pozvale omladince Srbe i Židove da se odvoje, nego već prije. Ali sad je trebalo donijeti odluku.

Skojevci su se brzo počeli dogovarati, najprije po svojim školskim organizacijama SKOJ-a, a zatim i između školskih organizacija. Kontakte su uspostavljali skojevci koji su se poznavali bilo sa zajedničkih zadataka u toku godine prije rata, bilo sa zajedničkih izleta koje su dosta često prakticirali.

Ustaško-okupatorski funkcionari s tribine morah su zapaziti kako neki omladinci obilaze razne školske formacije. Ali, zapovjedništvo s tribine nije interveniralo. Vjerojatno su pretpostavljali da se to omladinci Srbi i Židovi dogovaraju kako da izvrše naredbu o odvajanju. Sigurno im nije bilo ni na kraj pameti da se to, zapravo, skojevci, pred njihovim očima dogovaraju o protuakciji, da se u tim izuzetnim okolnostima, u kojima su se našli i skojevci i ostali omladinci, održava i izuzetna vrsta skojevskog sastanka.

POTPUNA PROPAST POKUŠAJA ODVAJANJA SRBA I ŽIDOVA OD HRVATA

Na tom presudnom »sastanku u hodu« zagrebački skojevci morali su donijeti krupnu odluku. Bio je to sudbonosni trenutak, u kojemu je trebalo pokazati solidarnost zagrebačke srednjoškolske omladine, solidarnost Hrvata s njihovim obespravljenim drugovima Srbima i Židovima, odluku koja je trebala pokazati čvrstinu omladinskog antifašističkog fronta, čvrstinu bratstva i jedinstva zagrebačke omladine. No, ta je odluka sadržavala i rizik, jer je to bila pobuna protiv ustaško-okupatorske politike raspirivanja nacionalne i rasne mržnje, a koja je u okupatorskoj tvorevini NDH bila zakon. A ustaše su u to doba, u Gudovcu, Glini i drugdje već jasno pokazali da su spremni i na masovna ubojstva u provođenju svoje nacionalno-rasne politike.

Skojevci su odlučili: demonstrativno, masovno izaći iz stadiona. Najprije su krenule školske formacije s jačim skojevskim organizacijama i sa više simpatizera, one koje su se brže organizirale za akciju. Razumljivo, škole koje su prve krenule u akciju namjerno su krenule između ili kroz formacije drugih škola da bi tako svojim primjerom i neposrednim kontaktima pozitivno utjecali na druge škole da ih slijede.

Za školskim formacijama koje su prve krenule prema izlazu iz stadiona krenule su i ostale koje su se u međuvremenu uspjele organizirati. Za njima krenula je i treća grupa, itd. Tako je taj dramatični eksodus zagrebačkih srednjoškolaca poprimio izgled mase ljudi koja se kretala u koloni.

Tako je taj prvi ustaški pokušaj podvajanja zagrebačke omladine na nacionalnoj, vjerskoj i rasnoj osnovi doživio zasluženi poraz. Poziv za odvajanje rezultirao je demonstrativnim zajedničkim napuštanjem stadiona.

Akcija, u kojoj je sudjelovala masa zagrebačkih omladinaca i bila izvedena pred očima ustaških funkcionara koji su rukovodili ovim zborom s terase, stavljala je i policiju pred težak zadatak.

S tribine nisu mogli vidjeti što se zapravo zbivalo na vježbalištu, pa su spokojno čekali da srednjoškolci Srbi i Židovi izvrše dano naređenje. A kada su zapazili masovno izlaženje sa stadiona, nisu vidjeli nikakve predvodnike koji bi bili na čelu kolone. Akcija je imala takvu formu i masovnost da je i ustaška policija ostala zbunjena, pa nije ni pokušavala identificirati organizatore i protagoniste te masovne srednjoškolske demonstracije.

Među organizatorima ove akcije isticali su se Krešo Rakić, Štef Mlinarić, Antenore Jelčić-Ante, Zvonko Čuklić, Gvozden Budak, Stjepan Miletić i drugi.

Ustaše su, razumljivo, zatajili pred javnosti tu veliku omladinsku akciju izvedenu protiv raspirivanja nacionalne i rasne mržnje. Ali nekoliko tisuća omladinaca, sudionika masovnog izlaska sa stadiona 26. svibnja 1941. govorila je svojim prijateljima i znancima o toj akciji, pa je dobar dio Zagrepčana saznao što se dogodilo.

Bio je to velik uspjeh zagrebačke omladine na čelu s organizacijom SKOJ-a.

Nikola Kožul

STADION GORI

USPJELA AKCIJA SREDNJOŠKOLACA

U srpnju 1941. godine pročulo se među skojevcima da ustaše namjeravaju demontirati drvene tribine bivšeg Sokolskog stadiona u Maksimiru (danas tereni Sportskog centra JNA) i građu upotrebiti za izgradnju vojnih baraka. U povodu te glasine među skojevcima zagrebačke Srednje tehničke škole rodila se ideja o uništenju tribina požarom, kako ustaše ne bi mogli ostvariti svoju namjeru. Osim toga, stadion bez tribina (sa svlačionicama) bio bi manje upotrebljiv.

Naime, od sredine svibnja iste godine na tom su se stadionu održavale vježbe zagrebačkih srednjoškolaca, obveznika Narodne zaštite, a bio je korišten i u druge svrhe.

Ovaj stadion, sagrađen 1934. godine za potrebe organizacije Jugoslavenkog sokola, imao je sletišta s vježbalištem dugim 180 m i širokim 117 m, koje je bilo omeđeno gledalištem drvene konstrukcije u obliku pravokutnika. Stadion je mogao primiti oko 50 tisuća gledalaca, a u svlačionicama je bilo mjesta za oko 12 tisuća vježbača (prema Sportskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda). Neoštećen dopao je u ruke ustaša i okupatora.

NABAVA ZAPALJIVE SMJESE

Kao obveznici Narodne zaštite upoznali smo prilike na stadionu i funkcioniranje njegovih sužbi. Na sastanku rukovodstva SKOJ-a Srednje tehničke škole, čiji sam bio član, razmatrana je ideja kako onemogućiti ustašku namjeru. Predložili smo srednjoškolskom rukovodstvu SKOJ-a da udarna grupa skojevaca ove škole zapali tribine stadiona. Bilo je jasno da požar treba izazvati istodobno na više mjesta na grednoj konstrukciji u unutrašnjosti tribina, kako bi se vatra od početka proširila na što veći dio konstrukcije. Problem je bio u tome da se pronađe sredstvo kojim se može zapaliti gredna konstrukcija, i to na takav način da se učesnici akcije mogu udaljiti od stadiona prije izbijanja požara.

Kontakt naše organizacije SKOJ-a s »višom vezom« održavao je Krešo Rakić, koji je tog proljeća završio Srednju tehničku školu, a član SKOJ-a je bio od 1936. godine.

Odgovor »višeg rukovodstva« bio je pozitivan i obećana je pomoć u pronalaženju odgovarajućeg sredstva za izazivanje požara. Prema dobivenim

uputama, nabavljena su potrebna sredstva i izvršene probe s tempiranim izazivanjem vatre. Potrebne epruvete su, na primjer, nabavljene preko Zvonka čuklića iz kemijskog kabineta škole na Kaptolu (njegov otac bio je domar te škole). Poslije rata sam saznao da su, uz Krešu Rakića i Ognjeslava Bronzina, u pripremi sredstva za paljenje učestvovali Braco Bene* Mojmir Martin i Antenore Jelčić.

U to su vrijeme na Srednjoj tehničkoj školi postojale dvije udarne grupe skojevaca, svaka po pet članova. Odlučeno je da udarna grupa na čelu s Krešom Rakićem izvrši ovu akciju. Uz njega grupu su sačinjavali: Stjepan Mlinarić, Ognjeslav-Mića Bronzin, Ljubo Šarić i Boris Triglavčanin. Bili su snabdjeveni biciklima kako bi se što brže, nakon izvršenog zadatka, mogli udaljiti od mjesta akcije.

Na večer 21. srpnja 1941. sva su se petorica našla na određenom mjestu kod stadiona. Kretanje dvojice noćnih stražara bilo je unaprijed proučeno, tako da su prilazili stadionu i uvlačili se pod tribine kada stražar nije bio na određenoj strani. Bez teškoća sva su se petorica uvukla pod tribine i uputila na mjesta gdje je, prema planu, trebalo izazvati požar.

SKOJEVCI PODMEĆU POŽAR

Svaki član grupe imao je bocu benzina koju je izlio po površini grede. Zatim je u epruvetu s kiselinom ubacio određeno sredstvo. Kiselina je nakon petnaestak minuta to sredstvo »izjela«, pri spoju je došlo do rasprsnuća epruvete i nastala vatra je zapalila benzin na gredi. To je kod svih funkcioniralo bez problema, jedino je Triglavčaninu epruveta prsnula već u ruci, pa mu je i ruka bila opečena. Čim su obavili posao, išuljali su se ispod tribina i udaljili od stadiona tako da su, kad je vatra izbila i bila zapažena, bili već daleko od mjesta akcije. Iz raznih dijelova grada, zajedno s drugim Zagrepčanima, i oni su promatrali odsjaj velikog požara »negdje u predjelu Maksimira«.

Ustaško glasilo »Hrvatski narod« i ostale tadašnje zagrebačke novine nisu mogle prešutjeti požar tribina, kao što su prešutjele masovne srednjoškolske demonstracije na istom stadionu dva mjeseca ranije, u svibnju iste godine, jer je požar, i zgarište koje je ostalo, vidio, tako reći, cijeli Zagreb. Ipak, nastojeći da događaju ne daju prevelik publicitet i da smanje neugodan dojam, nisu to nazvali pravim imenom — djelo političke sabotaže — nego je objavljena samo kratka, najnužnija obavijest.

Tako je »Hrvatski narod« od 23. srpnja 1941. objavio (pod datumom od od 22. srpnja) slijedeću obavijest:

»Noćas u deset sati zapalila se na stadionu grada na južnom dijelu zapadne tribine, kao i grada južne tribine. Odmah su pozvani vatrogasci, koji su došli sa 33 momka stalne vatrogasne straže i preko 100 dobrovoljnih vatrogasaca. Vatrogascima je pošlo za rukom lokalizirati požar i spriječiti daljnje širenje vatre. Redarstvo je povelu istragu, da ustanovi uzrok požara. Šteta još nije točno uglavljena.«

A u knjizi evidentiranih požara u 1941. godini, koja se čuva u arhivi Vatrogasne brigade, između ostaloga, stoji: »Uzrok vatre nije se mogao ustanoviti, pošto su čitave tribine bile u plamenu već prije dolaska vatrogasaca.«

Bila je to jedna od onih akcija sabotaža, prvih mjeseci okupacije, koja je široko odjeknula. Masa građana, bilo iz neposredne blizine ili iz drugih dijelova grada, mogla je vidjeti golem plamen i dim koji su sukljali prema noćnom nebu., a narednih dana mnogi su obišli područje Maksimira i vidjeli zgarište, uz dio tribina koji nije bio uništen u tom prvom požaru.

NAKNADNO PALJENJE OSTATKA STADIONA

Međutim, Stjepan Mlinarić, član organizacije SKOJ-a Srednje tehničke škole i tadašnji sekretar srednjoškolskog rukovodstva SKOJ-a, koji je učestvovao u akciji prvog požara, nije se smirio s postignutim rezultatom. Sedam dana kasnije, 28. srpnja, uz pomoć Marijana Kralja i Izudina Cauševića, skojevaca iz Srednje tehničke škole, te još jednog skojevca iz neke gimnazije (nisam ustanovio njegovo ime), Mlinarić je ponovno zašao pod ostatak tribina i na isti način podmetnuo vatru. Međutim, prva akcija bila je još suviše svježja, stražari su bili oprezni, pa je vatra zamijećena prije nego što se rasplamsala i brzo je ugašena.

O tome nije bilo vijesti u tadašnjim novinama, ali je u evidenciji požara iz 1941. godine i to zabilježeno, jer su vatrogasci bili alarmirani i došli na lice mjesta. Tom prilikom su pronašli bocu koja je »mirisala po benzinu«.

Nakon toga bio je još jedan pokušaj podmetanja vatre ispod ostatka tribina. Taj zadatak je preuzela udarna grupa s jedne klasične gimnazije. Međutim, učesnici te grupe bili su dočekani i uhapšeni kod stadiona prije nego što su mogli pristupiti izvršenju zadatka.

Poslije prve, potpuno uspjele akcije, trebalo je biti jasno da je ostatak tribina neupotrebljiv, a zgarište ustašama neugodno svjedočanstvo otpora, i da će morati sami poravnati sve sa zemljom. Tako je i bilo. Od svega je ostala samo zidana zgrada na zapadnoj strani, koja i danas postoji. Ipak, ponovljenim »jurišanjem« na ostatak tribina zagrebački skojevci su pokazali svoju upornost i neustrašivost u danima kada se već bio razmahao ustaško-okupatorski teror.

Paljenje stadiona bila je još jedna u nizu akcija zagrebačkih skojevaca u kojima je tadašnja antifašistički orijentirana mlada generacija stjecala daljnja iskustva u političkoj borbi i rasla zajedno s pokretom na čelu s Komunističkom partijom, dosljedno provodeći Titove smjernice o razvijanju široke borbene omladinske antifašističke fronte.

Napomena uredništva: Prema nekim tvrdnjama, u pripremanju i u akcijama paljenja stadiona bili su angažirani i drugi skojevci, što bi trebalo još šire istražiti i točno utvrditi.

Slavko Komar

NAPAD NA USTAŠKU STUDENTSKU ČETU KOD BOTANIČKOG VRTA

NAJZNAČAJNIJA ORUŽANA AKCIJA ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE
ZAGREBA

(...) Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, Mjesni komitet SKOJ-a za Zagreb i Sveučilišni komitet SKOJ-a razvili su 1941. godine maksimalnu aktivnost radi provođenja partijske linije oštrog, beskompromisnog nastupa na oružanu borbu. Normalno i prirodno bilo je da će se iz redova skojevaca i drugih naprednih omladinaca, kao i sve većeg vala nadolazećih mladih antifašista, regrutirati najveći broj boraca i da će iz tih redova i poteći brojne inicijative za veće ili manje diverzije, sabotaže i oružane napade. Takav je slučaj i s akcijom na ustaški sveučilišni »sat« (satniju), koja je bila privremeno kasarnirana u Studentskom domu u Runjaninovoj ulici.

Teško je utvrditi kako i kada je potekla inicijativa za tu akciju, ali je svakako činjenica da smo često tih dana razgovarali u krugu nekih članova Pokrajinskog, Mjesnog i Sveučilišnog komiteta SKOJ-a o tome da bismo nešto morali učiniti protiv ustaša koji su se tamo smjestili.

Mi stariji studenti imali smo poseban račun s našim kolegama frankovcima, sada ustašama. Bili smo posebno motivirani za borbu oružjem s njima, i to zbog jednog događaja što se zbio baš u tom Studentskom domu 14. travnja 1937. Nakon našeg uspješnog rasturanje ljevičarske štampe po gradu tog dana i razbijanja studentskih frankovačko-ustaških grupa i grupica koje su nas htjele u tome ometati, poražena, osramoćena i razjarena grupa od šest studenata frankovačkih bandita i zlikovaca kukavički je dočekala studenta prava, komunistu Krstu Ljubičića u hodniku jednog od paviljona toga Studentskog doma. Kad se on sam vraćao u svoju sobu, mučki su ga izboli noževima i dokrajčili ciglama. Taj događaj izvanredno je uzбудio tadašnje Sveučilište i cijeli Zagreb. Mrtvom Krstu Ljubičiću priređen je prije prijevoza u Knin veličanstven ispraćaj u kojem je učestvovalo više od 15 000 ljudi tadašnjeg Zagreba. Dakle, moram reći da je kod nas neprestano tinjao žar osвете zbog tog mučkog ubojstva, naše prve studentske žrtve, te je i to bio jedan od razloga da smo najprije pokušali izazvati požar baš u tom Studentskom domu.

MOTIVI ZA AKCIJU

No glavni motivi bili su ovi: u početku ustanka vladalo je gledište da se u gradovima može i mora razvijati oružana borba protiv okupatora. Nijemci

i ustaše razvili su bili tih dana veliku propagandnu kampanju o bombastičnim pobjedama Nijemaca na Istoku (što nije bilo daleko od istine), a ustaše o totalndm uništenju pobunjenika (što nije bilo istina). U jeku je bio masovni teror i pokolj srpskog stanovništva u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 'i to najviše na Baniji, Kordunu, u Lici, Hercegovini, Bosni itd. Bilo je to također vrijeme bjesomučne hajke, mučenja i ubijanja Hrvata komunista i ostalih protivnika fašističkog »novog poretka«, te hapšenja, deportacija i uništenja Židova. Ustaška propaganda hvalila se kako su ustaše u kratko vrijeme likvidirali organizacije Komunističke partije i SKOJ-a, te da će uskoro nestati i posljednji komunistički ostaci. Postojao je još jedan izvanredno važan razlog: u danima kad je naša Partija otpočela partizanski rat, trebalo je pokazati da ustanici po selima i planinama nisu sami, da su i gradovi s njima, a posebno Zagreb, da smo i mi u ustanku.

Mi komunisti Zagreba bili smo tih dana pod teškim dojmom gotovo potpunog uništenja zatvorenika-komunista poslije njihovog bijega iz koncentracionog logora u Kerestincu. Ta loše organizirana, ishitrena i nekoordinirana akcija bila je tako dramatično propala, da je svima nama, komunistima u Zagrebu i drugdje, trebala poslužiti kao neumoljiva pouka. Slijedeća veća oružana akcija koja bi bila priređena u Zagrebu, morala bi uspjeti po svaku cijenu i zato se trebalo pripremiti gotovo do savršenstva, tj. bez ikakvih improvizacija

Domišljati i inteligentni student treće godine medicine Vicko Raspor, uoči rata jedan od najaktivnijih komunista na Sveučilištu i član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, došao je na smjelu ideju i predložio Pokrajinskom komitetu SKOJ-a spektakularan plan akcije napada na »ustašku sveučilišnu vojnicu«. Taj prijedlog je prihvaćen. Trebalo je sve organizirati na najbolji mogući način, predvidjeti sve okolnosti, razraditi sve detalje, precizno i na sekundu sve izvesti, riječju, učiniti sve što u vojnom rječniku znači brižljivo planiranje operativnog zadatka, a u kriminalistici — »savršeni čin«. Trebalo je unaprijed računati i s nepredvidivim iznenađenjima i velikim rizikom; drugim riječima — pogibijom ili hvatanjem svih ili pretežnog broja sudionika. U Pokrajinskom i Mjesnom komitetu SKOJ-a, kao i u CK KP Hrvatske, svi su bili toga svjesni i to je, bez uvijanja, predloženo učesnicima u toj akciji, kako bi znali i shvatili u što idu i kako su mali izgledi da se iznese živa glava.

Ovom akcijom trebalo je ući u prvi veliki oružani sukob s ustaškim izdajnicima u samom Zagrebu, pokazati da komunisti nisu uništeni, udariti gdje su se ustaše najmanje nadale — usred grada i usred dana — razbiti zauvijek njihovo uvjerenje da su u Zagrebu sigurni, manifestirati oružjem u ruci solidarnost hrvatskih, zagrebačkih rodoljuba i radničke klase s progonjenom i zvjerski mučenom srpskom braćom. Takva akcija mogla je i morala odjeknuti naširoko i nadaleko.

Najprije je bilo predloženo da ta akcija bude samo studentska, budući da se radilo o napadu na studente-ustaše. Međutim, Vlado Popović, tadašnji predstavnik CK KPJ pri CK KPH, odnosno član vojnooperativnog rukovodstva CK KPH, složio se s prijedlogom akcije, ali je smatrao da se ona proširi i na ostale omladince, tj. na radnike i srednjoškolce.

Uz suglasnost CK KPH, Joža Vlahović, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, prihvatio se organiziranja i cjelokupne koordinacije te akcije, sudje-

lovaio je u izboru najodanijih i najborbenijih omladinaca radnika, studenata i srednjoškolaca. Budući da je morao ilegalno otputovati u Sloveniju, skratio je tamo boravak samo na dva dana i vratio se 2. kolovoza u Zagreb. Neki drugovi i drugarice, koji nisu sudjelovali u akciji, a činili su mrežu suradnika bez kojih se ona nije mogla zamisliti, imali su posljednji dogovor s Jožom Vlahovićem u nedjelju 3. kolovoza navečer u Jurišičevoj ulici 1 a, gdje je on ilegalno stanovao već nekoliko tjedana kod svoga druga iz djetinjstva Ivana Polovića. Te večeri, prema zapisima nekih od sudionika tog sastanka, Vlahović je bio vrlo ozbiljan i osjećao svu odgovornost za ishod te akcije, jer, kako je rekao, to je bila najveća akcija u Zagrebu otkad su ustaše došle na vlast.

RAZRADIVANJE PLANA NAPADA

Ja sam za akciju i plan njenog provođenja saznao oko 25. srpnja 1941. na redovnom, dnevnom, »letećem« sastanku s Vickom Rasporom. On me je obavijestio da sam od Pokrajinskog i Mjesnog komiteta SKOJ-a određen za vođu u jednoj vrlo važnoj akciji. Nije mi htio reći o čemu se radi, već me je odveo na Mažuranićev trg gdje je kraj jedne klupe stajao i čekao atletski razvijen i vrlo elegantno odjeven čovjek, nešto mlađi od 30 godina, kojeg nikad dotad nisam vidio. Bio je to Vlado Popović. On mi je objasnio o čemu se radi: Ustaško vodstvo razjurilo je studente iz njihovog doma u Runjaninovo-voj ulici i tamo smjestilo ustašku sveučilišnu bojnu (bataljon). Svakog dana u određeno vrijeme oko podne jedna satnija (četa) tih ustaša odlazi iz te svoje nove kasarne. Zadatak je da se točno ispita njihovo kretanje, broj, vrijeme polaska, ponašanje i slično. Zatim, da ih se na otvorenom prostoru između Sveučilišne knjižnice i tadašnjeg Instituta Filozofskog fakulteta, kad budu prolazili zapadnom stranom Mažuranićevog trga, napadne bombama i revolverima. Poslije kratkih uputa koje mi je još dao, pitao me je da li sam spreman da rukovodim tom akcijom. Ja sam bez oklijevanja odgovorio da jesam, samo što još nikada u životu nisam vidio bombu. Iz revolvera sam tek nedavno prvi put pucao, iako sam se, prije rata, već našao u okolnostima da na mene dva puta pucaju. On mi je rekao da ćemo dobiti instruktora koji će nas uputiti u rukovanje s tim oružjem i da treba, u zajednici s Pokrajinskim i Mjesnim komitetom SKOJ-a i Vickom Rasporom, odabrati još desetak najpouzdanijih drugova radnika i studenata.

Izabrani su, osim mene, još ovi drugovi, svi članovi Partije ili SKOJ-a, pripadnici udarnih grupa koji su već sudjelovali u više akcija, diverzija i sabotaža: Ivo Gluhak, bravar, Pero Rukavina, slastičar, Đuro Đurašković, ljevač, Anđelko Berislavić, postolar, Dušan Vidaković, vozač, Milan Borošak i Ljubo Mrakovčić, studenti veterinarstva, braća blizanci Tvrtko i Dragan Seljan, studenti tehnike, S. N., student treće godine medicine, te Krešo Rakić, maturant. Upravo najteže je bilo s izborom tog jednog srednjoškolca. Mjesni komitet SKOJ-a našao se pred problemom, jer se javilo više najboljih skolevaca-srednjoškolaca, iako nisu znali o čemu se konkretno radi, ali su im rekli da je akcija opasna i teška. Izbor je ipak pao na Rakića, s tim da se on nekako sačuva, da se rasporedi na najlakše mjesto. U svemu 12 sudionika, od kojih sam ja bio najstariji, jer sam već bio završio petu godinu studija, ali nitko od nas nije služio vojsku, jer smo mi studenti bili oslobođeni do

završetka studija, a radnici još nisu bili navršili 21 godinu kad je bila dob za regrutaciju. Ovaj je podatak relevantan da bi se vidjelo kako nitko od nas nije bio završio vojnu obuku, a prema tome nije znao ni osnovno baratanje oružjem.

Izviđanje prostora oko Studentskog doma pokazalo je da se jedna četa ustaša, lu brojčanom sastavu od 80 do 100 ljudi, svakog dana postrojava u Runjaninovoj ulici, između Studentskog doma i Botaničkog vrta, točno u 11.45 sati na znak zviždaljke njihova komandira. Zatim, pod oružjem, u novim uniformama i čizmama, paradnim korakom maršira u pravcu Hrvatskog narodnog kazališta i dalje Frankopanskom ulicom u Gornji grad na smjenu straže pred Pavelićevom rezidencijom i ostalim endehazijsko-ustaškim ministarstvima i institucijama smještenim u Gornjem gradu.

UPOZNAVANJE TERENA

Nekoliko smo dana promatrali i upoznavali teren, u čemu nas nekoliko nije sudjelovalo. Mi smo, naime, živjeli ilegalno, i ta nam je lokacija i sve oko nje bilo dobro poznato. Ja sam u tom kraju živio već 13 godina, tj. od svog djetinjstva, i znao sam svaki pedalj tog dijela grada. Vicko Raspor i ja, nakon dugih diskusija i teških preživljavanja, došli smo jedne noći na ideju da značajno modificiramo prvobitni plan i zadatak što ga je Vlado Popović postavio pred nas. Naime, napasti četu naoružanih ustaša na otvorenom prostoru bilo je više nego dubiozno po uspjeh akcije. Četa koja je u pokretu i udaljila se od svoje kasarne, sigurno je spremnija za upotrebu oružja nego kad se tek skuplja i postrojava i osjeća sigurno u krugu svoje kasarne. Drugačiji bi bio uspjeh kad bismo ih napali na nekoliko metara iza zida Botaničkog vrta* visokog oko 75 centimetara, i željezne ograde. Tu je mogućnost da ih napadnemo iz neposredne blizine bila veća, rezultat bi bio bolji i sigurniji nego kad bismo to činili iz veće daljine. Na Mažuranićevom trgu bi nas lakše zamijetili, jer tada na tom trgu nije bilo nikakva drveća ni grmova nego samo travnjak. Bio je još jedan veoma važan vojničko-moralni faktor. Ne poznavajući bombe, mi smo se bojali kako ćemo prvi put njima rukovati, na brisanom i ravnom prostoru bacati ih, uz neizvjesnost da li će svaka pogoditi cilj, jer smo ih imali samo šest i trebalo je da budu bačene točno u isti čas. Također smo se bojali da zbog svega što sam rekao ne bismo mi sami postali cilj tih »kragujevki«. Ipak smo od prethodnog plana postavili četvoricu drugova, odnosno dvojicu s bombama na ulici i dvojicu njima kao zaštitnicu u zaleđini, ali u promijenjenim prilikama, tako da budu zaštićeni i skriveni iza ugla Runjaninove i Mihanovićeve, odnosno Vodnikove ulice, s tim da glavni napad ne bi izvršili oni, nego drugovi koji će se nalaziti u samom Botaničkom vrtu.

Dogodilo je još nešto tih dana što nas je duboko zabrinulo. Važnost ove akcije i njenog uspješnog provođenja dala nam je snažne argumente da moramo za nju žrtvovati sve, pa i život. Ali je, student medicine S. N., shvativši rizik i opasnost, doživio nervni slom, pošteno nam to priznao i otkazao sudjelovanje u akciji. Tog časa bio je svjestan da će morati napustiti Partiju, iako smo ga nekoliko godina znali kao vrlo privrženog i borbene omladinca i komunistu. Umjesto njega izabrali smo Ivana Ilaka, radnika. Taj slučaj nas je upozorio da moramo voditi računa i o ljudskoj psihi i osjećajima te

akciju podesiti tako da se sudionicima ostavi tračak nade, neka šansa da se mogu živi izvući.

IZMJENA PLANA AKCIJE

Zbog svega toga predložili smo Vladi Popoviću modificiran plan akcije: svih 12 da budu naoružani revolverima s dva šaržera municije, a šestorica i s bombama. Ustaše ćemo napasti u Runjaninovoj ulici kad se budu postrojivali na znak zviždaljke u 11.45 sati. Kad se budu postrojili, ali prije nego što njihov komandir izda zapovijed za pokret, naš vođa napada dat će znak svojom zviždaljkom za bacanje bombi. Odmah iza toga treba da se puca po njima iz revolvera, kad zbunjeni budu bježali natrag kroz vrata na ogradi Studentskog doma. Opravdano smo računali da će, iznenađeni i prestravljeni bombama, nagrnuti kao ovce natrag iza zida i dalje u prve paviljone Studentskog doma, da se zaštite i eventualno odgovore vatrom. Predložili smo Popoviću točan raspored svih nas napadača, te naše zaštitnice i plan povlačenja. On se sa svim složio i upozorio nas da se ne povlačimo prema periferiji (a iza Botaničkog vrta i podvožnjaka tada je već počinjala periferija) grada nego samo prema centru. Popović me je upozorio da iskustva svih terorističkih napada i atentata, bez obzira na to da li iz političkih ili kriminalnih pobuda, pokazuju da uvijek u takvim prilikama bolje prođu oni koji se pokušaju izgubiti u gradskoj gužvi — u centru grada, nego oni koji hoće da umaknu prema periferiji. I danas vjerujem da su nam savjeti o takvim iskustvima spasili nekoliko života.

Četvrti kolovoz određen je kao dan kad treba da provedemo našu zamisao. U međuvremenu od 26. srpnja do 3. kolovoza trebalo je izvršiti sve druge pripreme, a prije svega osigurati oružje, obučiti se u baratanju njime i obaviti vježbe na otvorenom terenu po rasporedu i zamisli točno onako kako je akcija trebala biti i realizirana.

Iz izjave Ante Milkovića, tadašnjeg člana Mjesnog komiteta KPH, Mojmir Martina, člana Mjesnog komiteta SKOJ-a, te Blaža Mesarića, sekretara Rajonskog komiteta KPH Trnje i Sigečica, vidi se da su se oni najviše angažirali oko nabavke bombi, revolvera i municije za našu grupu.

U stanu maturanata Radivoja Belića-Brace, koji se s roditeljima prije kratkog vremena doselio iz Beograda u Hercegovačku broj 3, kao i u stanu Ivana Ilaka u Novoj cesti 39 (danas ugao Lenjingradske i Pasarićeve ulice) vježbali smo se u rukovanju pištoljima i bombama. Svi smo tada prvi put vidjeli bombe, otvarali ih i zatvarali, proučavali njihovu težinu, način bacanja, vježbali odbrojavanje, koliko treba da eksplodira »kragujevka«, dogovarali se o napadu, rasporedu i svemu što je s tim u vezi.

Nekoliko dana uzastopce kao kompletna udarna grupa odlazili smo dublje u šumicu u Zelengaju ili u vrbike kod Trnja koji su bili gusti i za niskog vodostaja (a Sava tada nije bila regulirana) pružali se daleko od obale. Tu smo satima vježbali s kamenjem u ruci bacanje bombi točno prema rasporedu kako smo predvidjeli da se prepad trebao odvijati presudnog dana.

Nisu nam bile nužne političke pripreme, ali moralnog i emocionalnog preživljavanja i priprema bilo je potrebno svima nama. Odgovornost nas je pritiskala, a svijest da su nam mladi životi u pitanju nije nas lako napuštala. Nije bez raloga bila bura u glavi svakome od nas — prva borba, ne-

naviknutost na oružje, centar grada, točno u podne, premoć neprijatelja. Sva-ka i najmanja sabotaža u gradovima bila je hrabar pothvat pun opasnosti, a na svakog od nas dolazilo je osam neprijatelja, ili na jednog napadača 15 neprijatelja. Osim toga, tu su još bile ustaše iz bojne u kasarni, a okoliš pun vojske, policije i agenata! Nije posrijedi bilo podmetanje paklenog stroja ili pritiskanje dugmeta što će izazvati eksploziju, već neravna borba puna opasnosti i iznenađenja, s malim izgledima da itko izvuče glavu. Ta, mi smo se bili opredijelili za što i kamikaze, a za njih smo saznali tek poslije rata. No mi se nismo borili za stvar nekog imperija, već za stvar oslobodilačke borbe svog naroda i socijalističke revolucije. Međusobno druženje, ista sudbina, dovoljno vremena da rizmislimo o svemu, mnogo je svima pomoglo da dočekamo naš veliki dan, pripremni u svakom pogledu, a najviše sigurni sami u sebe.

RASPORED SNAGA PRIJE NAPADA

Naš je raspored snaga bio ovakav: četvorica, i to vođa napada Komar, braća Seljan i Vidaković, trebali su da se 4. kolovoza u 11.45 sati nađu s bombama i revolverima u džepu tik do ograde Botaničkog vrta, a dvadesetak metara iza nas naoružani Berislavić i Borošak kao zaštitnica.

Druga grupa, od toga dvojica s bombama i revolverima, i to Gluhak i Rukavina, trebali su se u isti čas naći jedan na uglu Runjaninove i Vodnikove ulice, a drugi s druge strane Runjaninove na uglu s Mihanovićevom ulicom. Iza jednoga kao zaštita trebao je stajati Đurašković, iza drugoga Ilak.

Mrakovčić je bio određen da stoji na uglu Mihanovićeve i Gundulićeve ulice i da pazi na glavna vrata Botaničkog vrta prema Gundulićevoj ulici. Njegov je zadatak bio da osigura da vrata budu otvorena, pa makar i pucao da onemogući bilo koga tko bi pokušao da ih zatvori. Po planu, tuda su se, kroz glavna vrata, trebali povući iz Botaničkog vrta Tvrtko Seljan, Berislavić i Borošak. Nas trojica: Komar, Dragan Seljan i Vidaković trebali smo pretrčati uzduž cijelog Botaničkog vrta i skočiti sa 2 do 2,5 metara visokog zida u prolaz podvožnjaka što ide iz Mihanovićeve u Miramarsku ulicu i izgubiti se u pravcu Direkcije željeznica u Mihanovićevoj ulici i dalje Haulikovom prema Zrinjvcu. Imali smo i raspored i mjesta kome ćemo i gdje po završetku akcije predati revolvere. Ja sam svoj trebao predati Braci Beliću, na Zrinjvcu, gdje me je on čekao na jednoj klupi. Ja i braća Seljan trebali smo se, po planu, povući u stan Vuke i Bekira Džinića u Martićevoj 14 c, gdje nas je očekivala Ljubica-Buba Jančić, profesorica filozofije, član Mjesnog komiteta SKOJ-a, i prenijeti naš izvještaj Joži Vlahoviću. Dvanaesti član naše atentatorske grupe, srednjoškolac Krešo Rakić bio je određen da se nađe na podvožnjaku prema Miramarskoj cesti i da spriječi policajca koji se tu nalazio da ne bi, eventualno, pucao po nama trojici kad budemo skakali u prolaz ispod tog podvožnjaka. (Taj policajac je očevidno zatajio, pa Rakić nije imao razloga da djeluje.)

KAKO SE ODVIJAO PREPAD

Sam prepad odvijao se ovako: još prije 11,30 sati našli smo se svi raspoređeni duž Mihanovićeve i Vodnikove ulice. Upravo tada dogodilo se prvo iznenađenje, koje zaista nismo predvidjeli, unatoč najbrižljivijim pripremama. Negdje oko pola dvanaest, na našu nesreću, ili možda i sreću, pao je ljetni pljusak, iako je prije toga vrijeme bilo lijepo. Čekajući po kućnim vežama pobojali smo se da će kiša dulje potrajati, da će Botanički vrt biti zatvoren i da nećemo moći ući. Međutim, pljusak je bio kratak i samo je istjerao posjetioce iz vrta, a čuvar nije ni zatvarao vrata, što je obično radio ako bi kiša padala a u vrtu ne bi bilo posjetilaca.

Dok smo nas šestorica kao šetači polako i mirno ulazili u Botanički vrt, došlo je do drugog iznenađenja, što je isto tako dobro prošlo. Pred nama je u vrt, kao posjetioci, ušlo desetak starijih Nijemaca, među kojima četiri-pet pukovnika i majora i nekoliko vrlo dotjeranih civila. Oni su su krenuli u istom pravcu kamo i mi, prema zapadnom dijelu Botaničkog vrta, ali su, na sreću, promijenili pravac i više nam nisu smetali. Kad smo došli na određena mjesta blizu zida što odvaja Botanički vrt od Runjaninove ulice, malo smo se prikriili iza ograde i čekali dok ustaški komandir čete nije zviždaljkom dao znak svojim ljudima da se postroje u četverored.

U času kad sam vidio da je njihovo postrojavanje gotovo, ja sam, kako smo se ranije dogovorili, dao znak svojom zviždaljkom. U tom trenutku nas četvorica prišli smo ogradi i preko nje prebacili naše bombe, u pravi čas, na ustašku četu iz blizine od nekoliko metara. Gluhak i Rukavina s ugla Runjaninove i Mihanovićeve, odnosno Vodnikove ulice, potrčali su u samu Runjaninovu ulicu i jednostavno otkotrljah svoje bombe po asfaltu kao na kuglani u čeone redove te ustaške čete.

Dobro se sjećam slike koja je u taj trenutak nastala. Kao danas vidim sliku: mnoštvo ustaša koji su u krvi ležali na zemlji, dok su drugi u paničnom bijegu nasrnuli na ulazna vrata u Studentski dom, kako smo i očekivali da će reagirati u tom času. Prema planu, nas četvorica smo povadili revolvere s namjerom da pucamo u tu uspaničenu gomilu. Međutim, uslijedilo je još jedno veće iznenađenje, koje nije prošlo kao ona prva dva. Ni uz najbrižljivije izviđanje, mi nismo ranije otkrili da su ustaše u prvom desnom paviljonu na prozoru prvog kata držali mitraljesku stražu, koja je jedina odmah otvorila vatru u našem pravcu. Oko nas je sve prštalo i, ocijenivši da je bezizgledno nastaviti borbu, dao sam zviždaljkom znak za povlačenje kako je bilo dogovoreno. Taj mitraljez spasio je mnoge ustaše, jer bismo nas četvorica na njih sasuli barem 50 metaka, a Gluhak i Rukavina već su počeli po njima pucati, jer nisu bili meta mitraljezu.

BIJEG POSLIJE AKCIJE

Nas trojica (Vidaković, Dragan Seljan i ja) pretrčali smo preko Botaničkog vrta, skočili sa zida i uspjeli izići na ulicu trčeći u pravcu Mihanovićeve ulice prema Haulikovoj. Još dok smo prelazili Botanički vrt čuli smo pucnjavu s raznih strana, a kad smo izašli, vidjela se strka i panika po okolnim ulicama. Policajac koji se nalazio na podvožnjaku u Runjaninovoj ulici, što vodi na Artinovu, također je pucao po nama. To smo poslije saznali od

nekih ljudi koji su se tu zatekli. Kroz Mihanovićevu ulicu pored Botaničkog vrta u to je vrijeme prolazila jedna četa iz poluvojničke fašističke formacije takozvanog »Hrvatskog radiše«. Oni nisu redovno prolazili tom ulicom, već su se tu zatekli stupajući po nekom svom zadatku. Pomislivši da su oni napadnuti, nasumce su otvorili vatru. U hotelu »Esplanade« bilo je sjedište nekog odjela Gestapoa, pa su i oni otvorili vatru s prozora misleći da je napad upravljen na njih. Zgrada Središnjeg ureda za osiguranje radnika (što se nalazi pokraj podvožnjaka) bila je tih dana uvijek opkoljena desecima agenata, jer je mnoštvo radnika dolazilo u tu zgradu na liječničke preglede. (Sva mjesta gdje su se radnici okupljali zbog bilo kojih potreba bila su ustašama sumnjiva i posebnim oprezom su ih kontrolirali.) I ti agenti i ostali ljudi u uniformama koji su se tu zatekli uzbunili su se i uzmuvali, a neki od njih također otvorili vatru.

Ja sam, s rukom na pištolju, također naletio na jednog agenta koji me htio zaustaviti, ali nije držao spreman pištolj. Shvativši situaciju u kojoj sam se našao, potegao sam pištolj na njega i povikao: »Marš, ako ne želiš da pogineš«. Agent se nije snašao da prvi otvori vatru i, vjerojatno skamenjen od straha, propustio me. Ostala dvojica iz moje trojke slijedila su me trčeći u pravcu grada, gdje smo se izgubili svaki na svoje planirano mjesto.

Ljubo Mrakovčić bio je određen da pazi da glavna vrata Botaničkog vrta ostanu otvorena. Napravio je fatalan propust: nije spriječio čuvara da zaključa vrata. Nikad nismo saznali pravi razlog tog propusta, ali smo kasnije pretpostavljali da ga je u tome spriječila spomenuta četa »Hrvatskog radiše« koja se tu našla. On je poslije toga, po izjavama nekih drugova koji su s njim bili bliski kao Istrani, uhapšen među mnoštvom prisutnih prolaznika i pušten nakon nekoliko dana bez ikakvih dokaza da je pripadao našoj grupi atentatora. Ostao je u Zagrebu još nekoliko tjedana rukovodeći prikupljanjem i slanjem u Istru niza istarskih omladinaca koji su živjeli u Zagrebu. Mrakovčić je poslije otišao u rodni kraj, u Mošćeničku Dragu, i odmah započeo rad na organizaciji NOP-a u tzv. Liburniji. Poginuo je u Istri u travnju 1944. u sukobu s Nijemcima. Nikad nisam imao pravo da tog mrtvog diuga bilo kad optužim zbog neizvršenog zadatka, jer nisam imao prilike da od njega ili bilo koga drugog saznam što je bio razlog da nije djelovao po naređenju. Tako je tajna tog kobnog propusta otišla s njim u grob.

Kad su se ostala trojica od nas šestorice našla pred zatvorenim vratima, učinili su jedino što su mogli. Morali su krenuti u onom istom pravcu odakle smo mi izišli iz Botaničkog vrta, jer drugog izlaza iz toga vrta više nije bilo. Ali ono što je uspjelo nama, njima nije pošlo za rukom, jer smo mi skrenuli pažnju skočivši s tog istog mjesta. Taj dio zida Botaničkog vrta što gleda u prolaz podvožnjaka već je blokiralo više agenata i policajaca koji su pritrčali iz pravca Središnjeg ureda za osiguranje radnika kad su vidjeli nas trojicu koji smo ovdje skočili prije dvije ili tri minute. Druga trojica naših drugova otvorili su vatru na policajce, ali se iz gužve izvukao samo Borošak, dok su Tvrtko Seljan i Berislavić odmah pali živi u ustaške ruke.

Ostali iz grupe, koji su se nalazili na različitim mjestima, lako su se izgubili u tom metežu i panici što je zavladao. Prolaznici, kojih je bilo mnogo usred dana, počeli su bježati na sve strane, što je i običaj u takvim prilikama, a istodobno je nastala luda pucnjava od strane ustaša, agenata, Nijemaca, policije i drugih, jer su oni ocijenili da su došle neke velike snage partizana i

provalile u grad. Takav je sutradan i bio glupi komentar u ustaškim novinama 0 tefn događaju. Htjeli su prikazati da su to bile partizanskoodmetničke bande ubačene u grad, s njihovom napomenom da su uništene i da smo ostali bijele vrane bez podrške.

Policijski automobili i kamioni s ustašama nagnuli su i blokirali Savsku cestu sve do Frankopanske ulice, trgove i obližnje ulice sve do kolodvora i željezničku prugu i počeli redom hapsiti sve mlađe muškarce koji su se tu zatekli. Tako su uhapsili više stotina ljudi, a među njima, na uglu Savske i Jukićeve ulice, i Peru Rukavinu kod kojega je nađeno i oružje.

BIJESNO USTAŠKO REAGIRANJE

Sutradan, 5. kolovoza 1941, u ustaškom dnevniku »Hrvatski narod« osvanulo je ovo saopćenje, koje se i kao plakat lijepilo po gradu:

»STRIJELJANJE KOMUNISTIČKIH BANDITA

Smaknuti zločinci, koji su napali stražu usatške vojnice, te sudionici i intelektualni začetnici ovog odvratnog zločina.

ZAGREB, 4. kolovoza — Ministarstvo unutrašnjih poslova objavilo je danas ovaj oglas:

Danas, dne 4. kolovoza u 11.45 sati prije podne jedna skupina komunista, skrivena iza živice Botaničkog vrta, bacila je 4 bombe na stražu Ustaške sveučilišne vojnice pred Đačkim domom u Runjaninovoj ulici. Tom prilikom ranjeno je 28 ustaša sveučilišne vojnice.

Na licu mjesta uhićeni su pojedini napadači, i to:

Vinko Šonjara, profesor.
Tvrtko Seljan, student rudarstva,
Anđelko Berislavić, postolarski pomoćnik,
Pero RukaVina, slastičar.

Isti su predani senatu pokretnog prijekog suda, koji ih je osudio na smrt.

Osuda nad njima je izvršena strijeljanjem.

Osim toga su osuđeni na smrt po senatu pokretnog prijekog suda kao saučesnici i intelektualni začetnici tog napadaja 98 Židova i komunista, te su strijeljani.

Zagreb, 4. kolovoza 1941.

Iz Ministarstva unutarnjih poslova
Broj 16584-1941.«

To saopćenje nije točno što se tiče broja bombi, jer su bačene bombe i iz Runjaninove ulice, to jest ukupno šest. Isto tako nije točan ni podatak da su ustaše bili samo ranjeni, jer su ustaške vlasti to namjerno prikrile. Godine 1951 kad su se podizale mramorne ploče na bivšem Studentskom domu u Runjaninovoj ulici, jedna u znak sjećanja na Krstu Ljubičića, a druga u znak sjećanja na bombaški atentat na ustaške studente, naše Ministarstvo unutrašnjih poslova SRH dalo nam je podatak da je u tom prepadu među ustašama bilo nekoliko mrtvih, i to na osnovi poslijeratnog saslušavanju ustaških glavešina i povjerljive ustaške arhive. Isti podatak

dao nam je Rade Končar, s kojim smo se nas dvojica iz grupe sastali nekoliko dana poslije akcije u stanu udovice Branka Maleševića u tadašnjoj Zvonimirovoj ulici (danas Ulici Socijalističke revolucije). Prema tome, bilo je 28 ranjenih i mrtvih.

SUDBINA SUDIONIKA PREPADA

Slučaj mladog komunističkog intelektualca i publiciste, profesora Vinka Sonjare osobito je interesantan. On nije imao nikakve veze, niti je znao bilo što o toj akciji. S njim se zbililo ono što je u takvim ratovima i moguće. On se kao kompromitirani ljevičar krio od ustaša u stanu svog druga biologa Linardića u zgradi uprave i laboratorija Botaničkog vrta što se tamo nalazi. Nitko iz naših organizacija nije znao da se Šonjara tamo skriva, pa ga nismo ni mogli upozoriti. Uхватili su ga u toj zgradi kao navodnog napadača na ustaše, iako su odmah utvrdili da on s time nije bio ni u kakvoj vezi. Mada je u oglasu navedeno da je i Šonjara tada strijeljan, ni to nije bilo točno, jer je ostao pošteđen zbog intervencije rodbine, što se zatajilo. Ubijen je tek kasnije pod nejasnim okolnostima i još se ne zna kada.

Tvrtka Seljana poznavali smo nekoliko godina kao primjernog komunistu, jakog fizički i psihički, provjerenog po hrabrom držanju u mnogim prilikama u demonstracijama, te u fizičkim sukobima s frankovcima, kad su oni već prije rata protiv nas upotrebljavali oružje.

U toku tih prvih mjeseci okupacije, kad su učestale naše različite akcije, on je pokazivao primjernu odlučnost i hrabrost. Čim je uhapšen, podvrgnut je užasnoj torturi i popustio je, odao je ustaškoj policiji učesnike koje je poznao, stan Brace Belića u koji je s nama dolazio dva puta, kao i stan u Martičevoj 14 c gdje se i on trebao skloniti.

Budući da on nije stigao u taj predviđeni ilegalni stan, bio je to znak da je uhapšen. U očajanju što mu nema brata, Dragan Seljan je molio i preklinjao Bubu Jančić da ode i vidi u Gundulićevu ulicu kod njihovih rođaka gdje je slučajno doputovao otac iz Dalmacije, jer da je stan siguran, da oni tamo nisu bili prijavljeni, a otac da ima dobre veze i možda bi mogao Tvrtka nekako spasiti od najgorega. To se protivilo pravilima konspiracije, jer je iskustvo pokazalo da se tako pada direktno u ruke policiji. Nešto uvjereni u ono što je Dragan govorio, a nešto dirnuti njegovom tugom za bratom, svi troje smo učinili grešku i Buba je krenula. Kad je pozvonila na vrata, otvorili su joj agenti i uhapsili je. Odveli su je i u ustaško mučilište zvano »Sing-Sing«. Dugo su je držali u zatvoru, ali ona ništa nije priznala i na kraju su je otjerali u koncentracioni logor u Staru Gradišku. Platila je tu grešku dvogodišnjim boravkom u užasu tog logora i snagom NOP-a izišla iz tog logora, priključila se NOP-u i doživjela oslobođenje.

Mi smo odmah napustili taj stan u Martičevoj ulici i postupili smo po pravilima ilegalne borbe. Tvrtko je izdao i stan Brace Belića u koji su se, što mi drugi nismo ni trebali znati, niti smo znali, poslije akcije sklonili Đurašković i Vidaković. Uhapšeni su zajedno sva trojica. Od svih uhapšenih, osim Tvrtka, nitko nije ništa priznao, svi su strijeljani, a Braco Belić ušao je u legendu po svom držanju u »Sing-Singu« i prilikom strijeljanja. Bio je strahovito mučen. Obje noge su mu bile gotovo potpuno spaljene. Lice i tijelo mu je bilo iznakaženo i u ranama na mnogim mjestima. Iako je poznao

cijelu SKOJ-evsku organizaciju, nikoga nije odao. Nakon nekoliko dana užasnog mučenja, na kraju jednog hodnika Buba je spazila Bracu Belića i ova-ko ga kasnije opisala: »Na njemu se vidi užasan bol, ispod njegovih iskrvav-ljenih i ispečenih nogu teče mlaz krvi, on šuti, njegov glas ne prelazi preko usana. Divim se Braci Beliću, čini mi se da ću sad koraknuti, skinuti nešto sa sebe i zaviti mu užasno ranjene noge, ali eno — dva batinaša gone ga da ustane, pa videći da ne može, dignu ga, stavljaju među sebe i odnose ga tako u čudovišnom zagrljaju dželata i žrtve za kojom se cijedi mlaz krvi. Ni riječ se ne ču iz usta mladića, odnesoše ga kao simbol bune, prkosa, on mi se učini kao vitki crveni toranj, učini mi se kao zastava. Užasna tuga i revolt i ponos ispuniše me u tom trenutku.«

Sličan je opis Ruže Rubčić i drugih drugova koji su ga vidjeli u zatvoru, jedva prepoznali, ali on se još smiješio i hrabrio ih. Malo prije strijeljanja, njegove posljednje riječi bile su: »Znam drugove s kojima sam radio, ali njihova imena nećete doznati od mene.«

Poslije te naše akcije ustaše su čitav grad alarmirali: uveden je policijski sat, blokiran je saobraćaj u gradu, izvršeni su masovni pretresi čitavih bloko-va, pohapšene još stotine ljudi u raznim dijelovima grada, a ustaška je štampa pisala o »židovsko-komunističkom« pokušaju da u Zagrebu dignu pobunu.

Šesti kolovoza po židovima i u novinama objavljen je još i ovaj njihov proglas:

»U vezi s komunističkim napadom na stražu Ustaške sveučilišne vojnice dana 4. kolovoza o. g. otkriveni su daljnji saučesnici i intelektualni začetnici toga zločina.

Isti su predani senatu Pokretnog prijekog suda, koji je 87 Židova i komu-nista osudio na smrt.

Osuda nad njima izvršena je strijeljanjem.

Zagreb, 5. kolovoza 1941. godine.

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova broj 17070-41.«

Prema mnogim informacijama koje su tada naši komiteti prikupili čini se da je za odmazdu strijeljano i više ljudi nego što je ustaško Ministarstvo unu-tarnjih poslova javno objavilo.

Od 12 sudionika u tom prepadu samo smo dvojica, Dragan Seljan i ja, do-čekali oslobođenje. Ostali su svi pali ili na stratištima ili u bojevima već prve godine narodnooslobodilačke borbe.

Ta značajna borba u Zagrebu proćula se po čitavoj Jugoslaviji, a tih teš-kih dana i za nas i za Sovjetski Savez Radio-Moskva javljao je nekoliko dana uzastopce točne i iscrpne informacije o tom podvigu jugoslavenskih patriota. Imao sam veliko osobno zadovoljstvo, kao izraz duga prema mojim palim drugovima i strijeljanima za odmazdu, što sam krećući se prve godine rata po Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni, i u najzabitijim selima sretao ljude koji su znali za tu našu akciju. Primili su je kao podršku i ohrabrenje, kao još jedno svjetlo što je zasjalo u užasnom mraku fašističkog pakla.

Nešto skraćeni tekst iz »Zbornika sjećanja Zagreb 1941—1945« (svezak 2), Zag-reb 1983.

Milka Kufrin

OMLADINA ZAGREBA ODLAZI U PARTIZANE

PREGLED SKOJEVSKIH VEZA I PUTEVA U BORBU

Mobilizacija zagrebačke omladine za Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede, poslije poziva Komunističke partije na oružanu borbu protiv okupatora i njegovih suradnika, postaje glavni zadatak, glavno mjerilo snage, političkog utjecaja i organizacione sposobnosti Komunističke partije i SKOJ-a grada Zagreba.

Neposredno poslije okupacije zemlje 1941. godine omladina Zagreba, na čelu s KP i SKOJ-em, masovno je izrazila svoj patriotizam, mržnju prema fašističkom okupatoru i s najvećim požrtvovanjem trgala plakate koji su objavljivali pobjedu fašizma, pisala antifašističke parole svjesna da se izlaže najstrašnijem teroru, samoinicijativno vršila razne diverzije i ginula prkosno na ulicama grada. Tako i sada, poslije poziva na ustanak, organizacija SKOJ-a zajedno sa CK KPH i MK KPH najneposrednije učestvuje u organizaciji prvih partizanskih odreda, te čini glavninu njihova sastava od samog početka ustanaka pa do njihovog izrastanja u oslobodilačku armiju naroda i narodnosti Jugoslavije.

PRVI BORBENI ODREDI KRAJ ZAGREBA

Pokrajinski komitet i Mjesni komitet SKOJ-a najdirektnije sudjeluju u pripremama i organizaciji Prvog zagrebačkog odreda. Joža Vlahović, sekretar i članovi PK SKOJ-a Rade Vlkov i Vicko Raspor, zatim sekretar MK SKOJ-a Joco Đaković sudjeluju direktno u odabiranju omladinaca za taj Odred, prvenstveno onih koji su bili toliko kompromitirani i proganjani od policije da im je mogućnost kretanja bila veoma ograničena. Odred je imao 20 boraca. Nakon okupljanja u nekoliko ilegalnih skloništa u Zagrebu, gdje se za odred ujedno prikupljala hrana, lijekovi i oružje, prvi članovi odreda prebacuju se najprije u Zagrebačku Dubravu pa zatim u šumu Divjaču kraj Sesveta, gdje se pripremaju za prve akcije. Komandir odreda bio je elektromehaničarski radnik Silvestar Pelei, a politkomesar odreda đak Srednje tehničke škole u Zagrebu Ante Dobrila. Prema sjećanju Ante Dobrile među borcima odreda bilo je radnika, đaka i studenata, uz ostale: Andrija čorković, Zvonko Fürst, Josip Fürst, Branko Spalj, Rudolf Rajman, Đuro Mirković-Cića, Josip Fistrić, Branko Šragalj, Petar Biškup-Veno, Marijan Grozaj, Branko Švagelj, Ivan Kuzmiak, Zdravko Pečar-Marijan, Zvonko Komarica i još

tri-četiri borca za koje nedostaju podaci. Sve su to bili predratni članovi SKOJ-a, a neki i Partije. PK SKOJ-a održava vezu s odredom preko Marijana Badela, koji je bio zadužen da odred snabdijeva oružjem i hranom. Odred se nije dugo održao, a većina njegovih prvoboraca izgubila je živote u toku NOB-e.

Pokrajinski i Mjesni komitet SKOJ-a pokreću i akciju u Botaničkom vrtu na studente pripadnike »Poglavnikovog tjelesnog zdruga«. Za izvršenje te akcije odabiru najiskusnije skojevske rukovodioce, studente i radnike, na čelu sa studentom Slavkom Komarom i tako oformljenu grupu predaju CK KPH koji dalje direktno rukovodi akcijom, u kojoj je 4. kolovoza 1941. ranjeno i ubijeno 28 ustaša.

Desetog kolovoza 1941. Josip Broz Tito piše CK KPH »da preduzmu još energičnije mjere za proširenje partizanske borbe, narodnog ustanka u čitavoj zemlji. Pošaljite iz Zagreba veće grupe radnika, omladinaca, inteligencije kao jezgre tih partizanskih odreda.«

U kolovozu 1941. na Žumberku se osniva »Odred Matija Gubec« od 37 boraca, zagrebačkih radnika, studenata i đaka, među njima četiri španjolska borca. Leo Rukavina, član MK SKOJ-a Zagreb, prvi je pali borac na Žumberku 4. rujna 1941.

U borbi 4. studenog bili su zarobljeni i kao borci odreda strijeljani 6. prosinca 1941. u Dotršćini i poznati zagrebački skojevci srednjoškolci, Antenore Jelčić i Zvonimir Čuklić.

Svega nekoliko mjeseci poslije okupacije zemlje SKOJ i njegova rukovodstva pretrpjeli su teške gubitke, a do konca 1941. godine stradao je već čitav PK SKOJ-a i nekoliko sastava Mjesnog komiteta. Samo su tri člana MK SKOJ-a do konca 1941. godine uspjela otići u partizane. Zbog velikih provala u zagrebačkoj partijskoj organizaciji koncem 1941. i početkom 1942. godine, u kojima je uništen velik broj iskusnih članova i rukovodilaca KP i SKOJ-a, došlo je i do zastoja u upućivanju omladine u partizane. Uz to bio je i veoma ozbiljan problem izlazak iz okupiranog grada i održavanja veza s partizanskim odredima, koji su u to vrijeme od Zagreba veoma udaljeni. 15. prosinca 1941. Vladimir Popović u svom izvještaju Štabu NOP Hrvatske piše: »Iz Zagreba šaljemo radnike u partizane, samo dosta sporo ide zbog teškoća u putovanju«. Služba veze bila je životno pitanje za djelovanje KP i razvoj ustanka, kako radi odašiljanja ljudi u partizane, tako i zbog veza Zagreba i povjerenstva CK KPH koje je osnovano u Zagrebu poslije izlaska CK KPH na oslobođeni teritorij.

U odašiljanju ilegalaca u prvo je vrijeme najveću ulogu imala partijska organizacija na željeznici, koja je imala snažan utjecaj i među radnicima koji su živjeli izvan grada. Mnogi drugovi upućeni su u razne krajeve Hrvatske, na Kordun, u Liku, Baniju, Hrvatsko primorje, Slavoniju, sa željezničkim legitimacijama i u željezničkim odijelima. Bilo je to povezano s velikim teškoćama, s izdavanjem lažnih legitimacija i propusnica, uz veoma oštru kontrolu putnika, česta hapšenja članova KP i suradnika na željeznici. Zbog toga Povjerenstvo CK KPH posvećuje najveću pažnju uspostavljanju terenskih pješačkih kanala za izlazak iz Zagreba, kao i obnavljanju pokidanih veza između partijskih organizacija i rajonskih komiteta te članova KP koji su bili ostali sami.

Prema podacima koje je Lutvo Ahmetović iznio na sjednici Gradskog komiteta KPH Zagreba povodom proslave 25-te godišnjice NOB »pored svih

teškoća partijska organizacija sredinom 1942. godine, zajedno s ostalim organizacijama koje je okupljala oko sebe, imala je više od 3.100 aktivista, koji su opet bili povezani s antifašistima na koje su djelovali, pa su tako prema procjenama ondašnjeg Mjesnog komiteta činili snagu od oko 10.000 ljudi. Iz te mase svakodnevno je jedan dio dobrovoljno i organizirano odlazio iz Zagreba u partizanske jedinice širom Hrvatske.«

POJAČANA MOBILIZACIJA OMLADINE ZA PARTIZANE

Šestog lipnja 1942. Vladimir Bakarić u ime CK KPH piše Ivanu Krajačiću i Dragutinu Šajliju slijedeće: »Uspostavljanju redovnih i stalnih veza s nama niste posvećivali dovoljno pažnje, mada je u nekoliko navrata došlo mnoge drugova iz Zagreba ... Pitanju mobilizacije radnika i omladine iz Zagreba morate prići smjelije nego do sada. Uz pomoć mjesne organizacije morate naći načina i omogućiti masovno prebacivanje ljudi u partizanske odrede... šaljite u partizane sve one drugove koji su neposredno ugroženi provalom ili im prijete hapšenje. No, da bi vi zaista proveli masovnu mobilizaciju za partizane, da bi osigurali kanale za sve postojeće odrede, neophodno je potrebne formirati jedan odbor od najpouzdanijih partijaca koji će imati isključive taj zadatak. Vi nastojte da ovo što prije provedete preko MK Partije i ME SKOJ-a. To je sada najvažniji, neposredni zadatak zagrebačke skojevske organizacije.«

Petog lipnja 1942. drug Drago Teslić-Sasso, tada sekretar PK SKOJ-a Hrvatske, piše svim rukovodstvima SKOJ-a u Hrvatskoj »da direktivu Ci KPH provedu u život mobilizirajući što više omladine. Pri mobilizaciji omladine ne smije se ograničiti samo na skojevce nego na sve omladince koji si voljni da stupe u borbu. Pri tome ne smije da bude nikakve prinude... mobilizaciju omladince treba predati štabovima, a oni će voditi računa o njihovoj vojno-političkoj izobrazbi...«

Da bi omogućili što masovniji izlazak radnika i omladine izvan Zagreba CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske posvećivali su posebnu pažnju razvoju ustanka u neposrednoj okolini Zagreba — na Žumberku. U travnju 1942. šalju jedan vod iskusnih boraca s Korduna na Žumberak. U logor »Pogana Jama« na Gorjancima ovaj se vod spaja sa 14 prvoboraca Samobor; Zagreba, Zaprešića, Jaske, preostalih iz Prvog zagorskog odreda i formiraj Prvu žumberačku četvu. Sretna okolnost da su se našli zajedno prekaljeji borci Korduna, Zagreba, domaći borci iz Žumberka i okolice Zagreba, a prvog dana povezani sa slovenskim partizanima, bila je presudna za održan i prve vojne i političke uspjehe u tom kraju. Treći vod Prve žumberačke čete već koncem svibnja 1942. kreće u prve akcije — na rušenje pruge Zagreb—Karlovac, paljenje općina i likvidaciju organizatora ustaške vlasti u okoli Zagreba. Za to vrijeme borci Trećeg voda Milan Romanović-Zvonko i Mari Cučić-Markečtin uspostavili su u Zagrebu vezu s povjerenstvom CK KPH MK KPH Zagreb. U lipnju 1942. Treći vod prima i prve ilegalce Zagreba Hrvatskom Leskovcu i selu Novaki kraj Podsuseda.

Žarišta KP i SKOJ-a u selima Rakitje, Novaki, Hrvatski Leskovac, Dmerje, Stupnik, Horvati, Okić, Jastrebarsko, Pećno, Kupčina, organizacija oformljena i povezana neposredno pred sam ustanak, imaju neprocjenjive zasluge da su se partizani uspjeli održati u onim prvim i najtežim danima

Ta su sela dala i prve borce iz ovog kraja, a njima su išle i prve veze članova KP i organizatora ustanka, zatim jedinica NOV, a od jeseni 1942. i proljeća 1943. godine pa do kraja rata ona su glavni »punktovi« (mjesto) za prihvaćanje i otpremu Zagrepčana na njihovom putu u borbu za slobodu.

Ustanak se u ovim krajevima razvijao iznenađujuće brzo. Potkraj srpnja 1942. Zumberačko-pokupski odred broji više od 450 boraca. Na Žumberku i Pokuplju formira se veliki poluoslobođeni teritorij. Vojne jedinice i aktivisti s terena sve više se povezuju, a njihovi uspjesi silno odjekuju u okupiranom gradu. Tada su stvoreni uvjeti za stvaranje terenskih pješačkih kanala iz Zagreba prema Žumberku i Pokuplju, prema oslobođenom Kordunu i Lici. Tada je bio moguć masovan izlazak iz Zagreba.

Potkraj listopada 1942. u Zagreb dolazi Milutin Baltić kao rukovodilac Povjerenstva CK SKOJ-a za Zagreb i sjevernu Hrvatsku. Radi na ponovnom formiranju Mjesnog komiteta SKOJ-a nakon što je prijašnji komitet bio razbijen. Od tada rad skojevske organizacije ponovno oživljava, a utjecaj MK je među zagrebačkom omladinom stalno dobivao na širini i zamahu. »U jesen 1942. godine, a naročito u siječnju, veljači i ožujku 1943. (prema sjećanju Milutina Baltića) radnička omladina s područja Zagreba i Vrapča odlazila je masovno na Zumberak u XIII proletersku brigadu »Rade Končar«, a od proljeća i ljeti slali smo svakog dana oko stotinu ljudi iz Zagreba, što omladine, što radnika i ostalih, u partizanske jedinice u Moslavinu, pa zatim u Slavoniju... Pretežan dio omladine Zagreba ušao je u sastav XVI omladinske, slavonske brigade »Joža Vlahović«.

KANALI ZA IZLAZAK IZ ZAGREBA

Prema sjećanjima Slavka Petrekovića, pukovnika JNA i Ivica Mučnjaka, majora JNA, koji su negdje koncem 1942. godine radili kao članovi Odbora za otpremu ljudi i materijala iz Zagreba, »postojalo je više kanala u raznim pravcima:

- Zagreb—Žitnjak—Ivanja Reka,
- Zagreb—Žitnjak—Šćitarjevo,
- Zagreb—čučerje,
- Zagreb—Vrapče—Podsused,
- Zagreb—Remetinec.

Svi ti kanali imali su više pravaca kretanja, a i računali su se također u više pravaca. Odbor za otpremu bio je vezan direktno za MIC KP, preko jednog člana odgovornog za rad Odbora, kao i za člana Rajonskog komiteta. Po tvornicama, radionicama, ulicama, školama i fakultetima bile su organizirane trojke koje su, poznavajući raspoloženje, pripremale ljude za odlazak u partizane. Za svakog druga ili drugaricu Odbori su davali kratku biografiju i karakteristiku. Unaprijed se precizno razrađivalo brojnost grupa, zborna i polazna mjesta, vrijeme odlaska, oznaka vodiča, način odijevanja, pribor koji se smije nositi sobom, znakovi raspoznavanja, a posebno je naglašavana točnost i disciplina. Vođe grupa bili su odgovorni za svoje ljude sve do njihove predaje drugim vodičima izvan grada. Tu se vršila primopredaja ljudi i dokumentacije da dotični drug odlazi u partizane po »vezi« i organizirano. Na relejnoj stanici razoružani su oni koji su nosili oružje, za svaki slučaj, ako

bi neprijatelj ubacio u grupu svoje ljude koji bi putem mogli poubijati kurire i vodiče te postati gospodari situacije. U toku 1942. godine prebacivanje se vršilo svaki drugi dan, a u 1943. godini gotovo svaki dan. Bilo je slučajeva u 1943. godini da su u toku jednog dana samo na jednom kanalu prebacivane grupe od 20 do 25 ljudi. Te je godine u partizane otišao dosta velik broj domobranskih vojnika i podoficira s potpunom ratnom spremom.

FORMIRANJE NOVIH PARTIZANSKIH ODREDA U OKOLICI ZAGREBA

Polet ustanka i masovno uključivanje hrvatskog naroda u narodnooslobodilačku borbu u jesen 1943. godine, formiranje Zagrebačkog, Posavskog i Turopoljskog odreda i njihove borbene akcije, stvaraju poluoslobodeni i oslobođeni teritorij tik do Zagreba. Gotovo preko svakog sela na obali Save vodili su tada putevi i veze prema partizanima.

Zagrebački partizanski odred, osnovan u rujnu 1943, djeluje na pravcima Zagreb—Varaždin, Zagreb—Stubica, Zagreb—Ivanić-Grad rušeći pruge, ceste, mostove, telefonske linije, napadajući neprijateljska uporišta. U toku 1944. godine prihvaća velik broj građana, dobrovoljaca, omladinaca, kao i domobrana, te osigurava prijelaz na oslobođeni teritorij i u jedinice narodnooslobodilačke vojske.

Posavski partizanski odred, formiran u veljači 1944, vrši operacije na prostoru između Zagreba i Siska na lijevoj i desnoj obali Save, posebno na pruzi Zagreb — Beograd, i napada neprijateljska uporišta od zagrebačke mitnice do Siska na teritoriju koji je za neprijatelja bio od posebnog strateškog interesa. Ovaj Odred vrši neprekidan prihvata i regrutaciju novopridošlih boraca Zagreba i Posavine. Više puta šalje nekoliko bataljona boraca za popunu 33. i 34. Divizije NOV Hrvatske.

Ovi su Odredi bili čvrst oslonac narodnoj vlasti i organizacijama NOP-a te krupnim operativnim jedinicama (divizijama i korpusima), vršeći razne zadatke, oružane akcije, diverzije, izviđanja, obavještavanje itd. Posavski odred dobiva i specifičan zadatak. U kritičnom trenutku borbi za oslobođenje Zagreba, on pruža pomoć braniocima Radio-stanice i ona je sačuvana te predana oslobođenom Zagrebu. Tog dana oko dva sata nakon osposobljavanja uređaja Radio-stanice Zagreb pjevački zbor Posavskog odreda otpjevao je na Radio-Zagrebu tri partizanske pjesme.

Zahvaljujući poziciji na kojoj se našao uoči samog oslobođenja grada. Posavski partizanski odred je kao prva jedinica NOV ušao u Zagreb preko Savskog mosta te zaposjeo Glavni kolodvor i Trg Republike. A zauzimanjem studija Radio-Zagreba u Vlaškoj ulici, završio je svoj borbenu put i ušao u sastav 34. divizije NOV Hrvatske.

Izlazak iz okupiranog grada i putevi u borbu za slobodu duboko su urezani u sjećanjima zagrebačkih omladinaca.

KAKO SMO SE PREBACIVALI U PARTIZANE

Član Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb Ivan-Nikola Kožić prešao je početkom prosinca 1942. most kod Podsuseda, a odatle je preko Rakitja i Okića

stigao s grupom od pet skojevaca u XIII proleterku brigadu. Bio je borac i sekretar bataljonskog komiteta SKOJ-a. Kao delegat XIII proleterke brigade na Prvoj konferenciji USAOH-a u Otočcu, on je rekao između ostalog slijedeće: »Omladina XIII proleterke bori se s drugovima iz slovenskih brigada, bataljona — šercerovom, Tomšičevom i brigadom »Matija Gubec«. Međutim, našim omladincima iz XIII brigade svejedno je da li ruše prugu u Sloveniji ili kod Jaske ili Karlovca, kao što je njima svejedno da li se oni bore u Žumberku. U XIII brigadi nalazi se najviše zagrebačke omladine koja je puna poleta, želje za borbom, koja se ne boji ni topa, ni tenka, ni aviona. Ona je spremna da juriša na bunkere i žicu, za nju nema prepreka. A na Žumberku je skoro svakih mjesec dana neprijateljska ofenziva... Neprijatelju smo zadali velike udarce pred samim Zagrebom u Svetoj Nedelji, u Odri, Svetoj Klari, Peščenici, kod Siska ...«

Poslije povratka iz Otočca Ivan Kožić primio je dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH Jastrebarsko. Kao sekretar on obilazi sela, brine se o mobilizaciji za NOV, o skupljanju hrane i otpremanju na Žumberak, o stvaranju NOO, skojevskih i partijskih organizacija. On se sjeća da se naročito od ljeta 1943. godine dolazilo na Žumberak masovno i uvijek organizirano. Bilo je dana kad su grupe brojile i 50 do 60 ljudi, kada je svakodnevno trebalo mobilizirati velik broj volovskih kola za prijevoz materijala i opreme za Žumberak. I pred kraj rata, u toku 1945. godine, bili su rijetki slučajevi dolaska bez veza. Takvi su slučajevi strogo ispitivani i provjeravani. Velik dio Zagrepčana uključivan je odmah u vojne jedinice, a jedan dio je bio raspoređen za rad u pozadinske organizacije, kotarske i općinske komitete KPH, NOO-e, odbore USAOH-a, SKOJ-a i AFŽ-a. Razni stručnjaci i majstori upućeni su u raznovrsne radionice i službe potrebne vojnim jedinicama i pozadini. Velik je broj divnih ljudi i poginuo. Kad god je Kožić po drugi put došao u neku organizaciju, uvijek je netko nedostajao. U svim selima kotara Jastrebarsko 1944. godine postojali su NOO koji su bili legalni, poznati svim seljacima. Oni su brinuli o organizaciji cjelokupnog života, vršili mobilizaciju i rekviziciju, bili su od naroda izabrani, priznati i poštovani. Pavelić i NDH oslanjali su se samo na oružanu silu. Ustaše su izvan svojih uporišta izlazili samo za vrijeme ofanziva i s velikim snagama.

Josip Mišković, major JNA, sjeća se da je oko 20. ožujka 1943. od stadiona u Maksimirskoj cesti krenuo s nekoliko drugova u pravcu Dubrave. Kretali su se na rastojanju, a vodiči su bili na biciklima. Sjeća se, dalje, da su skrenuli desno do obale Save. I tu u vrbiku skupilo se oko 20 ljudi. Čamcima su se prebacili preko Save, a onda su ih njihovi vodiči predali drugim vodičima. Noćili su u selu Odri. Ujutro im je domaćica donijela pune zdjele žganaca s mlijekom i žganaca sa čvarcima. Ovaj doček im je bio najuvjerljiviji dokaz snage narodnooslobodilačkog pokreta.

Jedan dio puta vodio ih je Franjo Mikulić-Kopač, a zatim Vujo Vuković, prvoborac Korduna, koji je na Žumberak stigao s vodom Teše Bulata. On je prvi sa Žumberka krenuo kao kurir za Kordun, i suvereno se snalazio na prostorima Žumberka i Pokuplja. Nekoliko puta bio je vodič i kurir i za Moslavinu i Kalnik. Josip Mišković priča da su prije rasporeda u jedinicu prošli deset dana vojno-političke obuke. Sa njima su stigli i podaci o partijskoj pripadnosti.

Milana Andrašića, nosioca Partizanske spomenice 1941. godine, rodom s Trešnjevke, vodila je nasipom do Ivanje Reke neka drugarica. Čamcem

je prevezen preko Save, a onda je preko Mraclina i Kravarskog, Horvata i Okića stigao u XIII proletersku brigadu.

Mato Detelić, potpukovnik JNA, u travnju 1943, u grupi od 15 omladinaca prešao je preko Buševca i Vukovine uz Mraclin na Bunu, Šiljakovinu do Kravarskog. Odatle su preko Horvata išli za Okić. Do Okića vodili su ih kuriri i politički radnici, a od Okića dalje naoružani partizani.

SJECANJE NA PUTEVE DO BRIGADE

Svoga puta u partizane dobro se sjeća i Irena Kolesar, dramska glumica, borac XIII proleterske brigade. Ona je sa četiri skojevca, obučena gradski da ne bude sumnjiva, krenula od tramvajske remize na Trešnjevci u pravcu Črnomerca. Tu su bili smješteni u jednoj klijeti, a grupa je već tu narasla na 20 boraca. Kada se spustio mrak, krenuli su prema Podsusedu. Trebalo je da idu na Kalnik, ali su naišli na zasjedu, pa su se vratili u Zagreb. Kroz šipražje i vrbike, negdje između željezničkog mosta i sada Mosta slobode, prebačeni su čamcem preko Save. Stalno požurivani, trčećim korakom preko oranica i polja, stigli su do Stupnika. Muškarci su smješteni na štagalj, a djevojke u jednu kuću. Tu su predanih i onda noću krenuli za Okić. Kolona je već bila velika. I u Okiću su predanili na jednom štaglju. Ujutro je u selo stigao bataljon XIII proleterske brigade. Grupa je postrojena, svatko je rekao svoje ime i prezime i da li je član KPJ ili SKOJ-a. Jedan drug iz ove grupe donio je spisak i karakteristike za svakog pojedinca. Politički komesar brigade Božo Spaček slušajući to uzviknuo je: »Ljudi, koliko smo komunisti dobili!« Nakon toga preko vinograda su stigli do Oštrca i Sošica. Mjesec dana trajala im je vojna obuka, a onda su raspoređeni po četama. Bilo je to u lipnju 1943. godine.

Mirka škovrana, poručnika JNA, rodnom iz Vrapča, u veljači 1943. vodio je s grupom 10 omladinaca, svi od 16 i 17 godina starosti, Pavao Lončarić, vodič iz Vrapča (obješen kasnije od ustaša), preko Stenjevca na rastojanju od 200 metara do rijeke Save. Čamcem su prevezeni na drugu stranu. Tu ih je preuzeo neki stariji čovjek i preko polja doveo u Horvate. U tom trenutku u selu su bile ustaše. Vodič je išao naprijed i kad se vratio po njih odveo ih je na tavan jedne kuće i tu su i prenoćili. Rano u zoru krenuli su za Okić, i tu ih je već dočekao jedan partizan. Znak raspoznavanja je bilo zviždanje. Iz Okića je škovran došao u Oštre, gdje je stupio u XIII proletersku brigadu. Njegova dva brata već su bila u partizanima, a brat Vjekoslav, borac XIII proleterske, bio je i ranjen. Na Žumberku je sreo i načelnika općine Vrapče Juricu Draušnika.

Marica Balent, rodnom iz Zagreba, u travnju 1943. morala se spremati za partizane u roku od nekoliko sati. Preko Trešnjevke vodili su je na stari Podsusedski most. Jedan domobran, koji je bio na straži, neprimjetno ih je pozdravio. Na drugoj strani mosta skupilo se devet ljudi. Vodiči su ih odveli direktno do Horvata. Tu su predanili na jednom štaglju, a slijedeću su noć krenuli za Okić i odatle do Prekrižja. Njihova se grupa usput povećavala, tako da je u XIII proletersku brigadu stiglo njih oko 30. To je dokaz masovnog odlaska u ovu brigadu. Od zagrebačke partijske organizacije dobila je komanda brigade podatke za sve pristigle nove borce. Samo za jednog nije

bilo podataka. Čekalo se da podaci za njega stignu naknadno, ali se ustanovilo da je to ubačeni špijun! Ispitivalo se na koji je način upao u grupu za odlazak u partizane.

Nikola Prišlin, rodom iz Vrapča, početkom veljače 1943. krenuo je za partizane s grupom od 27 omladinaca, svi od 16 i 17 godina starosti, a samo 3 do 4 omladinca bili su nešto stariji. Skupili su se kod Pavia Lončarića, mlinara, i u koloni na razdaljini od 100 do 200 metara prelazili su Podsusedski most. Stražu su čuvali domobrani, a samo u slučaju racije ustaše. Preko mosta su prelazili kad i radnici iz tvornice cementa. Naprijed su išli vodiči s kanticama u ruci. Cestom su krenuli prema Rakitju, a odatle dalje za Svetu Nedjelju, Molvice i Okić. Tu ih je dočekao Vinko-Rak-Bobi, a na Žumberak ih je vodio Jura Suša, preko Poljanice i Mrakužića. Od konca 1942. do ljeta 1943. godine iz Vrapča je za XIII proleterku otišlo oko 100 omladinaca, tako da u Vrapču više nije bilo omladinaca sposobnih za vojsku.

Boris Neljak, kapetan JNA, u ožujku 1943, s grupom od 8 drugova, prešao je most kod Podsuseda u pratnji vodiča na motorkotaču. Nitko od njih sa sobom nije smio nositi ništa, a opremljeni su bili kao da idu na izlet. U Rakitju su čekali večer, a onda su noću putovali za Okić.

Miljenko Lipovšćak, nosilac spomenice 1941. godine i pukovnik JNA, svoj je položaj instruktora Jedriličarske škole u Svetoj Nedjelji koristio za nabavku i prijevoz raznog neophodnog materijala i opreme potrebne vojnim jedinicama i organizacijama NOP. Sjeća se da je tako nabavio u Zagrebu tri geštetnera, te pisaćeg pribora i tri radio-stanica. Pet velikih kutija za bombe punih štamparskih slova, prevezao je automobilom preko Podsusedskog mosta. Sve je preko Žumberka poslano za CK KPH.

»IZGLEDAJU VOJNICI, A JOŠ SU DJECA«

I svuda gdje su stizali, na Žumberak i u Pokuplje, u Moslavinu, Kalnik, Bilogoru, Slavoniju, Zagorje i druge udaljenije krajeve Hrvatske, zagrebački omladinci unosili su svoj revolucionarni duh, visoki skojevski moral i borbenost, spremnost za najteže napore i žrtve kad je u pitanju sloboda, opstanak naroda i bolji život radnika i seljaka.

I sama sam kao član Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb u studenom 1941. otišla u partizane na Kordun. Odatle sam s grupom boraca s Korduna u travnju 1942. stigla na Žumberak i najprije s Trećim vodom Prve žumberačke čete, a ljeti 1942. godine kao komesar Treće čete Žumberačko-pokupskog odreda, bila u prvim akcijama na pruži Zagreb—Karlovac i u oklici Zagreba te radila na uspostavljanju veza sa Zagrebom. Kad je u studenom 1942. osnovana XIII proleterka brigada, formirala sam skojevske organizacije po četama, te bataljonske i brigadni komitet. Sjećam se da organizaciju SKOJ-a u brigadi nisam nikako mogla učvrstiti. Brigada je svakodnevno vodila teške borbe. Kad god bi ponovno došla u bataljon, većina članova bataljonskog komiteta SKOJ-a već je poginula ili su bili ranjeni. I prvi brigadni komitet SKOJ-a XIII proleterke, kad sam drugi put došla da održim sastanak, bio je čitav izbačen iz stroja, osim jednog člana. Tadašnji komandant brigade Rade Bulat i komesar Božo Spaček pričali su mi da iz Zagreba stiže mnogo omladine i da mnogi poginu prije nego ih uspiju zvesti u spiskove, a da u

Vrapcu više i nema omladinaca sposobnih za vojsku, da su svi došli u brigadu.

Godinu dana kasnije brigadu sam srela u Pokuplju, na njenom putu u Bosnu, u sastav Prve proleterske divizije. Tadašnji komandant brigade Milan žeželj pričao mi je o borbama brigade na Žumberku, o velikom junaštvu boraca, o tome kako je čitava brigada zajedno s ranjenicima predanila između pruge i ceste na 18 kilometara od Zagreba i vodila borbu s Nijemcima. Odjednom je rukom pokazao na grupu boraca i rekao: »Evo, onaj borac tamo, sam je osvojio jedan bunker«. Kad sam pogledala vidjela sam grupu boraca koja je skinula puške i vojničke bluže i prala se na potoku. Vidjela sam mršava tijela, a duge i tanke noge i ruke. Toliko je to bilo u suprotnosti s onim što je on pričao i što sam znala da je istina. Briznuše mi suze i počela sam plakati. Pa zašto plačeš? — pitao je žeželj. »Pa vidiš Milane, u bluzama i s puškom izgledaju vojnici, a to su djeca«.